

KLENJÁNSZKY SAROLTA

Rákosi Magyarországának irodalomdiplomáciája a francia kapcsolatok tükrében*

Mindmáig nem született átfogó elemzés a Rákosi-rendszer kiadáspolitikájáról. Valószínűleg azért, mert az irodalomtörténeti vizsgálódásokban és az értelmiségkutatásban hosszú ideig az a nézet uralkodott, miszerint a koalíciós időszak és a Kádár-korszak közötti évek irodalmi teljesítmény szempontjából „irodalomtörténeti vákuumot” alkotnak.¹ Jóllehet a „sötét” ötvenes évek sem történelmi, sem irodalmi szempontból nem alkottak egységes és egynemű korszakot.² Érdemes tehát feltenni a kérdést: hogyan hatott az „enyhülés” hatása az irodalomra, hogyan befolyásolta annak nemzetközi kapcsolatait és mely irodalmi jelenségekben érhető tetten a desztalinizáció? S végül megvizsgálható az a kérdés is, hogy helyes-e 1953 és 1956 kapcsán cezúráról beszélni az irodalomban is mint a politikátörténetben.

Elmondható, hogy a francia kapcsolatok vizsgálatakor e kérdés különös jelentőséggel bír. Mindenekelőtt azért, mert úgy tűnik, hogy a napjainkban sokat tárgyalt irodalmi mítoszok kisajátításán és a történeti előképek létrehozásán kívül a nyugati szellemi orientáció „megcsonkítása megőrzése” szintén eszköz volt a kommunista rendszer legitimációjához. A könyvkiadóknak fontos szerepük volt abban, hogy az új hatalom ideológiája bekerüljön a társadalmi köztudatba – Rákosi hatalma ráadásul „permanens legitimításhiányban”³ szenvedett. A francia szellemi kultúra

* A tanulmány a magyar kommunista párt és a francia baloldali pártok 1945–1981 közötti politikai és kulturális kapcsolatainak témájában folytatott doktori kutatásom részeként készült.

¹ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. 1993. Idézi: VASY Géza: *„Hol zsarnokság van”. Az ötvenes évek és a magyar irodalom*. Mundus, Budapest, 2005. 14.

² Uo. 31.

³ RÉNYI András: „Vihar előtt”. A történeti festészet mint a sztálinizmus képzőművészetének magyar paradigmája. In: GYÖRGY Péter–TURAI Hedvig (szerk.): *A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra*. Corvina, Budapest, 1992. 35.

hatása Magyarországon a 18. század óta kimutatható, így a magyar értelmiség érdeklődéssel fogadhatta a francia kommunista írók műveit is. Utóbbiak némelyikének autoritása elősegítette az intellektuálisan kifogásolható, politikailag elkötelezett művek terjesztését. Épp ezért a Sztálin halála utáni ideológiai erjedés egyik fokmérőjéül a francia importirodalom kínálkozhat. Másfelől a Németország majd a Szovjetunió „csatlósaként” Nyugat-Európában negatívan megítélt magyar diplomácia elsőrendű fontosságot tulajdonított a Franciaországba irányuló propagandának. E tekintetben fontos tényező volt a kommunizmus befolyása a francia értelmiségre. Rájuk is túlzás nélkül alkalmazható George Orwell megállapítása, amelyet 1945-ben, *Az irodalom felszámolása* című művében tett: „Manapság szinte mindenki, még a katolikusok meg a konzervatív politikusok többsége is »haladó«, vagy legalábbis szeretné, ha annak tartanák.” Az irodalom, az értelmiség és a diktatúra bonyolult kapcsolatának feltárását segítheti tehát annak vizsgálata, hogy miképpen alakult a rendszer viszonya a francia irodalommal és művelőivel.

A források és a módszerek

A Kádár-korszak kiadáspolitikáját Bart István, a Corvina Kiadó egykori igazgatója dolgozta fel a legalaposabban.⁴ A korai kommunista korszak magyar könyvkiadásáról olvasható még néhány önéletrajzi jellegű írás, valamint a nyolcvanas években készült szintézis,⁵ mely a kiadáspolitikai szerkezeti változásait és a kiadók profiljának alakulását követi nyomon. Segédeszközként használom a rendszerváltás előtt megjelent statisztikai összefoglalókat: ezek igen hasznosak,⁶ de hátrányuk, hogy az éves kimutatás helyett időszakokra lebontott összesítéseket közölnek. Történeti értéküket azonban növeli, hogy a vizsgált időszakból nem állnak rendelkezésre katalógusok a nemzetközi kapcsolatokra szakosodott Corvina és az Új Magyar Könyvkiadó könyveiről (utóbbi 1957-ben átkeresztelték Európára), s jelenleg nem kutatható az Artisjus szerzői jogvédő iroda iratanyaga sem.⁷ Ezért nem kvantitatív kutatásra, hanem arra vállal-

kozom, hogy a külföldi propaganda szempontjainak és az egyes francia szerzők hazai megítélésének alakulását az adott politikatörténeti és intellektuális összefüggések közé helyezve elemezsem. A könyvkiadásra vonatkozó irányelveket az MDP Kiadói Főosztálya terjesztette a Politikai Bizottság elé: ezekből nyomon követhetők voltak a változások, illetve részben összeállítható volt már az export- és az importkiadások listája is.⁸ Utóbbi kiegészíthetem a Külügyminisztérium és a Kulturális Minisztérium párizsi követséggel folytatott levelezésével, illetve a Fázsy Anikó által összeállított bibliográfiával.⁹ Bár elemzésem középpontjában a francia kommunista és „baráti” kiadvállalatokkal szövődött együttműködés áll, számba vettem a többi európai frankofón országban (francia, belga, svájci) megjelent kiadványokat is, melyekből sokat átadtak franciaországi terjesztésre. Végül tehát nem foglalkoztam recepciótörténettel (hiszen kideríthetetlen, hány példány fogyott az egyes művekből, ismeretlenek a korabeli olvasási szokások); a kapcsolatoknak csupán egyetlen szeletét, a szépirodalmat vizsgáltam, bár az összefüggések megőrzéséhez helyenként figyelembe vettem a politikai, a tudományos – elsősorban filozófiai és történeti – és a művészeti kiadványokat is. A források, elsősorban a statisztikai adatok sokfélesége okozza a tanulmány egyik hibáját, azt, hogy az általános irányvonalak bemutatásakor a korszakokat nem magam határoztam meg – ezért lesz szó 1947 és 1969 közötti, vagy 1945 és 1960 közötti korról, a késő Kádár kori statisztikák, illetve a frissebb elemzések szemszögéhez alkalmazkodva (miután primer forrásuk többnyire nem ismert).

Az ötvenes évek eleje: tiltás és szelektálás között

Magyarországon 1944–1945 után először volt példa arra, hogy a kiadást, a fordítást és a terjesztést államilag központosították.¹⁰ (Klebsberg Kunó, a Bethlen-korszak közoktatási és kulturális minisztere tervbe vette

⁴ BART István: *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban*. Osiris, Budapest, 2002.

⁵ ZÖLD Ferenc: A magyar könyvkiadás és könyvterjesztés 1945–1985. *Magyar könyvszemle*, 1985/3–4. 242–261.

⁶ Lásd BAK János: *Magyarország könyvkiadása 1945–1969*. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, Budapest, 1970.

⁷ Érdeklődésemre az Artisjusnál azt válaszolták, hogy az 1989 előtti iratokat nem nyelvi vagy ország szerinti bontásban őrzik, ezért a francia kapcsolatok (sem) kutathatók. A francia kommunista íróknak kifizetett

szerzői jogdíjak összege tehát nem ismert. Ennél azonban feltételezhetően jelentősebb volt az a támogatás, amelyben a szocialista országok a kommunista sajtó szubvencionálásán keresztül részesítették őket.

⁸ E tervek nem tartalmaznak pontos kimutatást sem a kivételre szánt művekről, sem a behozott irodalomról. Utóbbiról egyedül 1950-ben készült részletes jelentés a Külügyminisztérium megbízásából, melyet alább idézek.

⁹ Anikó FÁZSY: *Livres français en Hongrie: 1945–1980*. Préface par Béla KÖPECZI. Union des Éd. et Distributeurs des Livres Hongrois, Budapest, 1981.

¹⁰ Szegeden 1944-ben megalapították a Szikra pártkiadót; a többi kiadót 1948 után államosították, illetve a kisebbeket felszámolták. 1949–1953 között a nyomdák a Könyvípari Minisztériumhoz, a kiadók a Nép-

ugyan egy állami fordítóiroda létrehozását, de az nem valósult meg.) Utóbb a műfordítás is nagyüzemivé vált, s az elkövetkező tizenöt évben mintegy 59 nyelvre fordítottak le magyar irodalmi műveket.¹¹ A hatalom a beavatkozás látszatát visszautasítva állította, hogy „a szellem szabad áramlását”¹² szem előtt tartva szabja meg, kinek mely műve érdemes a megjelenésre itthon és külföldön; ám a valóságban egyedül a szocialista országokkal épülhettek ki érdemi kapcsolatok. Romániával és Csehszlovákiával (majd később Jugoszláviával is) Magyarország direkt szerződést is kötött könyvcsereforgalomra.¹³ Mindazonáltal túlzó Szij Rezső megállapítása, miszerint a könyvek fordítása és külföldi terjesztése kizárólag az állam elhatározásán múlt;¹⁴ Ioana Popa közelmúltban megjelent doktori dolgozatában rámutat arra, hogy a „vasfüggönyön” túli irodalmak politikai és irodalmi szempontból egyaránt hátrányban voltak a nyugat-európai könyvpiacokon a „szabad világ” országainak műveivel szemben.¹⁵

Az irodalom propagandáját külföldön az Irodalmi Alap irányította a Kulturális Kapcsolatok Intézete (KKI) közreműködésével. Utóbbi vállalta a szinopszisek elkészítését és az olvasópéldányok kiküldését a begyűjtött címekre. A külföldi kiadóknak tehát végső soron az Irodalmi Alappal kellett szerződést kötnie, s a külföldi mű iránt érdeklődő magyar kiadó (a KKI, illetve a Népművelési Minisztérium engedélyének birtokában) szintén az Irodalmi Alaphoz fordult a szerzői jogok kérelmével.¹⁶ E rendszerből adódóan – mely kiskaput nyitott a jogszerű szerződés „lehagyása” előtt – a követségekre dupla feladat hárult: egyrészt ellenőrizték,

művelési Minisztérium, a könyvkereskedelem pedig a Belkereskedelmi Minisztérium felügyelete alá tartozott. 1949 májusában alakult meg a Nemzeti Könyvterjesztő Vállalat, mely több sikertelen átszervezés után 1951-ben, Állami Könyvterjesztő Vállalat néven alakult újjá. Végül 1952 áprilisában államosították az összes magánkézben lévő könyvesboltot. (Zöld Ferenc: *A magyar könyvkiadás és könyvterjesztés 1945–1985*. I. m. 242–261.)

¹¹ Szij Rezső: *Könyvkiadásunk és könyvkultúránk a Horthy-korszakban, 1920–1944*. Szenczi Molnár Társaság, Budapest, 2001. 106.

¹² Bános Tibor: Állami Pégazus. *Magyarország*, 1985. november 3. 27. Idézi: Szij Rezső: *Könyvkiadásunk és könyvkultúránk a Horthy-korszakban*.

¹³ MOL M-KS 276. f. 53/202. ó. e. 1954. november 3. MDP KV Tudományos és Kulturális Osztály. A Kiadói Tanács előterjesztése az állami könyvkiadás 1955. évi tervére.

¹⁴ Szij Rezső: *Könyvkiadásunk és könyvkultúránk a Horthy-korszakban*. I. m. 108.

¹⁵ Ioana Popa: *La politique extérieure de la littérature. Une sociologie de la traduction des littératures d'Europe de l'Est (1947–1989)*. Szociológia disszertáció. (Témavezető: Frédérique Matonti) EHESS, Paris, 2004.

¹⁶ MOL KÜM Franciaország 1945–1964. XIX-J-1-k 28. d. 010942/1952. szept. 29. A Külügyminisztérium 1952. október 16-án kelt feljegyzése: Magyar irodalmi művek külföldi és külföldi irodalmi művek magyarországi megjelenése és terjesztése.

hogy a magyar művek kiadása szabályszerűen folyik-e, s letiltották az esetleges jogtalan kiadásokat, másrészt felkutatatták a magyarországi terjesztésre alkalmas műveket. A szervezési és az ideológiai munka természetesen egymással párhuzamosan haladt.

Francia és magyar kommunisták az irodalomról és az író társadalmi szerepéről

A magyar kommunisták művészetfelfogásában, a fel-feltörő nézeteltérések¹⁷ ellenére, néhány elem megkérdőjelezhetetlen volt. A lényegre jól rávilágít a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülési kongresszusán elfogadott határozat következő mondata: „A párt elutasítja a »művészet a művészetért« reakciós polgári elvet, magas színvonalú, a valóságot, tehát a nép életét és harcait ábrázoló, az igazságot kereső, a demokratikus népi eszmék győelmét hirdető optimista műveket kíván.”¹⁸ A francia irodalom évezredek története, különösen az esztétikai formákhoz erősen ragaszkodó Paul Valéry példája azt mutatja, hogy a „független”, vagy másképp szólva a „magáért való” (*für sich sein* vagy *être pour soi* Hegel közismert elmélete szerint) művészet a társadalomnak a haladó gondolatoktól és a fejlődéstől való félelmét fejezi ki. Utóbbi megállapítást már Louis Aragon tette 1947 nyarán a budapesti Madách Színházban. Aragon nemcsak mint kommunista költő lépett a magyar közönség elé, hanem – s ezt a korabeli magyar sajtó nem győzte hangsúlyozni¹⁹ – mint a felvilágosodás fátylóját továbbvivő francia nemzet költője is.²⁰ Hozzátehetjük: az előadót bekonferáló Déry Tibor véleménye szerint Aragon nemcsak a háborúban, hanem azóta is kézzelfogható tanúságát adta haladó meggyőződésének. Louis Aragon

¹⁷ A felszabadulás utáni vitákról Lukács György és Horváth Márton között, a népiek és urbánusok között stb. Lásd STANDEISKY Éva: *A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája, 1944–1948*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.

¹⁸ A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata (1948. június 14.). *A nemzetközi kommunista mozgalom dokumentumai 1945–1976*. Kossuth Könyvkiadó, 1977. 285.

¹⁹ A szociáldemokrata *Népszavában* Louis Aragon és felesége, Elsa Triolet sajtókonferenciájáról megjelent cikk a következő gondolattal zárul: „A magyar szellemi élet vezetői a történelemben mindig megkapták a Nyugattól és főként Franciaországtól az életnek azt a lángját, melynek fényében megelhetették saját útjukat a szabadsághoz, az egyenlőséghez és a testvériséghez. A Batsányik, a Petőfik, az Adyk, a József Attilák és ki tudja még hányan merítették a francia irodalom forrásaiból és e lángból, mely soha meg nem remeg.” (Hogyan látja Aragon Magyarországot? *Népszava*, 1947. július 4.)

²⁰ Gisèle SAPIRO: *La guerre des écrivains, 1940–1953*. Fayard, Paris, 1999. 432.

kifejtette előadásában, hogy az „igazi” költészetnek saját életét és körülményeit kell felidéznie az olvasóban. Ennek igazolására említette hazája klasszikusait (a Rolland-ének szerzőjétől Corneille-en és Racine-on át Apollinaire-ig); műveikben egytől egyig érzékeltették az „igazi” irodalomnak és az „igazi” művészetnek az emberiség egyetemes történetéhez való szerves kapcsolódását. Ennek jegyében értékelte a szürrealistákkal a harmincas években folytatott vitáját a „tisza” költészet és a „körülményekhez kötődő”, azaz politikai költészet szembenállásáról is. Majd felelevenítette Majakovszkij maradandó érvényű hatását a kortárs francia költőkre, s végül az Ellenállás próbatételéről beszélt, amikor egyedül a politikai irodalom nem jelentett hazaárulást. Optimizmus és nemzetiesség hatotta át szavait (és valamennyi Budapesten elhangzott nyilatkozatát; ezek részletezésétől azonban eltekintek, amiképp nem térek ki a magyar kommunisták felé tett gesztusaira sem, melyekben nem volt hiány). Egyebek között ezt mondta: „Hiszem, hogy nem fog újjászületni a független költészet, mely önmagában látja egyedüli célját, és ki van téve a reakciónak, a korrupciónak. Hiszem, hogy az ellenforradalmi költészetnek nincs helye abban a Franciaországban, mely heroikus küzdelemben meglegelte nemzete életének értelmét.”²¹

Mindenesetre a francia költő irodalomkonceptiója sok ponton találkozott a hazai kommunista irányvonallal, és az egzisztencializmussal szembeni fenntartásai pozitív visszhangra találtak a Magyar Írók Szövetségében. Ennek kommunista tagjai érthető örömmel üdvözölték a költőszemtanú nézőpontját, miszerint ez a nyugaton divatba jött irányzat dekadens és a modern amerikai regénnyel rokon, egyedüli társadalmi bázisa a henylő ifjúság.²² Az „új magyar irodalommal” szemben támasztott tartalmi és formai elvárásokról szintén szó esett. A vendég erről úgy nyilatkozott a sajtókonferencián, hogy „bele kellene építeni a művekbe a politikai elemet”; a fentiek tanúsága szerint ez a kíváncsi egyszere a „leghaladóbb” és a „leghagyományosabb” francia reflexiókon alapult. Az értelmiségiek megnyugtatóra a kommunista lapok egyébiránt Aragonnak azt a nyilatkozatát is közölték, hogy olvasói között nagy számban találhatók pártonkívüliek.²³ A Francia Kommunista Párt felépése az írói individualizmus ellen az amerikai befolyás leküzdését célozta („Ne győzze le a bort a coca-cola” – hirdette Aragon), valamint a párt-

tól még húzódozó írók meggyőzését.²⁴ Kik ellen irányultak e nyilatkozatok Magyarországon? Amerikai kulturális „behatólásról” ekkor a legortodoxabb magyar kommunista politikus sem igen beszélhetett,²⁵ s nem is ez okozta a fő aggodalmat, hanem a vacilláló, s még inkább az önálló elképzeléssel fellépő írók megjelenése. Mindenekelőtt a *Nyugat* örökségét mind határozottabban felvállaló új nemzedék tagjai lettek a támadások célpontjai.²⁶ Feltehetően nekik üzent Aragon akkor, amikor a kommunista *Világosság*nak adott interjújában megértésének adott hangot azzal kapcsolatban, hogy a háború után sokakon fáradtság és kiábrándultság lett úrrá, de elítélően nyilatkozott azokról, akik a közéletből teljesen visszahúzódnak a magánéletbe, s felhívta figyelmüket a veszélyre: „Költők, legyetek résen, a fasizmus még nem múlt ki sehol!”²⁷ Hasonló megfontolásból Elsa Triolet *Magánélet* című novelláját, mely egyébiránt épp a címben jelzett életmódot ostorozza, magyar nyelven *Művész a viharban* címmel adták ki.²⁸

A párt irodalompolitikája a Kominform 1949 novemberében Budapesten tartott ülésének jelszava nyomán, mely a békeharcban jelölte meg valamennyi kommunista és munkáspárt feladatát, érezhetően tovább szigorodott.²⁹ A francia importban ez úgy jelentkezett, hogy bár 1949-ben még nyomdába került Aragon művészetelméleti munkája, az *Ember és kultúra*, de irodalmi írásait csak szelektáltan engedte át a cenzúra. A *Költő a Pártjához* és hasonló elkötelezett versek ugyanolyan népszerűek maradtak, mint az Ellenállásban született legendás *Rózsa és rezeda*. Kétségtelen azonban, hogy az új irányvonálnak inkább megfeleltek – főképp Aragon 1953-tól tapasztalható liberális színváltása után – a konzervatív André Stil elméleti reflexiói. Az 1952-ben Sztálin-díjjal kitüntetett író 1952 januárjában tartotta első előadását Budapesten, majd 1953-ban magyar nyelven megjelent tőle *A szocialista realizmus felé* című értekezés

²⁴ Marc LAZAR: „Batailles du livre” du Parti Communiste Français (1950–1952). *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, No. 10 (Avril–Juin 1986), 37–49.

²⁵ 1945–1949 között elsősorban az ifjúsági és gyermekirodalomban jelent meg az angol–amerikai vonal. Amerikai hatásról a felszabadulás után született magyar alkotásokban pedig aligha beszélhetünk. Bak János: *A magyar könyvkiadás*. 249.

²⁶ STANDEISKY Éva: *A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája*. 67–70.

²⁷ *Világosság*, 1948. július.

²⁸ Athenaeum, 1947. – Az eredeti francia verzió *La Vie privée* címmel 1945-ben jelent meg a *Le premier acroc coûte deux cents francs* című novelláskötetben (a Denoël kiadónál).

²⁹ Marc LAZAR: „Batailles du livre” du Parti Communiste Français. I. m. A határozat kimondta: „A háborús előkészületeket leleplező irodalom kiadása és terjesztése, pénzgyűjtés a békeharc megsegítésére, az új háború mellett propagandát kifejtő filmek, újságok, könyvek, folyóiratok, rádiókampányok, intézmények és személyek bojkottjának szervezése jelenleg a kommunista és munkáspártok egyik legfontosabb feladata.”

²¹ Louis Aragon és Elsa Triolet hagyatéka. Francia Nemzeti Levéltár. 36 bis.d. *Voyage en Hongrie 1947, documents*.

²² *Szabad Nép*, 1947. július 4.

²³ *Magyar Nemzet*, 1947. július 4.

(Művelt Nép Könyvkiadó).³⁰ Ennek közvetlen előzménye azonban nem annyira magyar vonatkozású, s nem a hazai művészeti életben zajló eseményekkel hozható összefüggésbe, hanem sokkal inkább a nemzetközi békemozgalomhoz tartozás folyamánya. Stilt alig három hónappal magyarországi látogatása után a koreai háború elleni tüntetésen őrizetbe vették, aminek a magyar újságokban is nagy visszhangja volt. Kemény vádbeszédekben ítélték el „a francia kormány kegyetlen gaztettét”, majd szabadlábra helyezésekor, alig két hónappal később „az amerikai hadvezérek fájdalmas vereségének” örvendtek.³¹

A Rákosi-kor hivatalos irodalompolitikáját ekkor két mű képviselte Franciaországban. A magyarországi Lukács-vitát a francia kommunista értelmiségiek is figyelemmel követték, s aligha szállt volna valaki közülük vitába Révai Józsefnek az *Irodalom és demokrácia* kapcsán kifejtett állásfoglalásával.³² Ez a kommunista *Nouvelle critique*-nél jelent meg 1950-ben. A másik írás szintén Révaitól származott: a háború után írt Petőfi-tanulmánya, melyet Budapesten a Petőfi Emlékbizottság adott ki 1949-ben.

Első az utolsók között: a magyar irodalom Franciaországban, 1947–1969

A magyar szépirodalom franciaországi kiadásának és recepciójának problematikájába izgalmas betekintést enged Ioana Popa említett doktori disszertációja. Popa a kulturális transzferek módszerére³³ támaszkodva, a népi demokráciák irodalmainak franciaországi recepcióit elemzi, három korszakra bontva (1947–1955, 1956–1968, 1969–1989).

³⁰ A jellegzetesen kommunista szerkesztésű könyv Jacques Duclos-nak és André Stilnek néhány börtönből írt levelét is tartalmazza.

³¹ Francia Diplomáciai Levéltár (a továbbiakban FDL). Série Europe. Sous-série Hongrie, carton 56. A budapesti francia követség 1952. május 27-i és július 30-i jelentései.

³² Joseph RÉVAI: *La littérature et la démocratie populaire: à propos de Georges Lukacs*. Les éditions de la Nouvelle critique, Paris, 1950. Lukács nyugat-európai népszerűségét jelzi, hogy a bírálat francia és angol nyelven (Eric Hobsbawm előszavával) is megjelent, majd a Lukács-kritika második hullámában (1957-ben) a keletnémet pártkiadó is kiadta.

³³ A kulturális transzferek elméletéről és módszertanáról magyarul is olvasható két szöveg az *Aetas* 2004/3–4. számában: Kulturális transzferek a történeti kutatásban. Beszélgetés Michael Wernerrel, a párizsi Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS) tanárával. Készítette BALÁZS Eszter (245–253) és Michel ESPAGNE: A francia–német kulturális transzferek. (254–281).

A fordítói és a kiadói kapcsolathálók változásának elemzése legelőször is azzal a tanulással szolgál, hogy az irodalom recepcióját a „forrásországoknak” és a „célországoknak” a nemzetközi politikában és a nemzetközi irodalomban elfoglalt helye határozta meg. Emiatt a népi demokráciák a kapitalista országok könyvpiacain kettőzötten hátrányos helyzetben voltak. A frankofón kiadóknál megjelent műveket származási ország, kiadó és állami támogatottság szerinti lebontásokban feltüntetett táblázatokból pedig már kirajzolódnak a szocialista országok közös, elzárkózó alapállása mögötti eltérő attitűdök. Ezek részben a kommunista vezetők közötti szemléletbeli különbségekre vezethetők vissza. Amíg a két háború között Lengyelország és Csehszlovákia irodalma uralta a francia nyelvű könyvpiacokat, addig 1947–1955 között változott a mezőny, s a vezetést átvette Magyarország, amely 23 művet exportált hivatalosan (míg Lengyelország 13, Románia és Csehszlovákia 14–14 kiadványt).³⁴ Ez a nyitási tendencia³⁵ az 1956-os forradalom leverése után, a desztalinizálás hullámán, tovább erősödött. Ioana Popa megállapítása szerint a francia nyelvű kiadásban 1956 és 1969 között fej-fej mellett állt Magyarország (57) és Lengyelország (55 kiadvánnyal), messze maguk mögött hagyva a desztalinizációval késlekedő országokat, Csehszlovákiát (31) és különösen Romániát (19).³⁶

Ennek ellenére Magyarország nyugati irodalmi kapcsolatait a szomszéd országokhoz hasonlóan a kivitel és a behozatal közötti nagy aránytalanság jellemezte. Az export növelését nemcsak az állandósuló papírhiány és a megfelelő fordítói gárda hiánya gátolta, hanem az is, hogy a francia kommunista és „haladó” kiadóállatok kapacitása a háború után igen szűknek bizonyult, sőt 1950–1956 között mintegy 30–50%-kal még tovább csökkent.³⁷ Ráadásul a szocialista realista iro-

³⁴ Ioana POPA: *La politique extérieure de la littérature*. I. m. 123–124.

³⁵ Mivel a Horthy-korszak kiadáspolitikájáról csak hiányos statisztikáink vannak, nem állapíthatjuk meg, relatív vagy abszolút ugrás történt-e 1945 után az exportban (és az importban). Szij Rezső csak a háború alatti exportról közöl megbízható adatokat. Eszerint az öt legnagyobb magyar kiadónál megjelent műfordítások 77%-a származott az angol, francia és szovjet-orosz irodalomból. Az Országos Széchényi Könyvtár Növekedéskutatói szerint ugyanakkor a könyvtár által rendelt műfordítások 40%-a volt angol, s becslésünk szerint kb. 25–30%-a francia (16% német, 8–9% szovjet-orosz). (SZIJ Rezső: *Könyvkiadásunk és könyvkultúránk a Horthy-korszakban*. I. m. 93., 102.)

³⁶ Ioana POPA: *La politique extérieure de la littérature*. I. m. 388–389. – Románia lemaradása nyilván összefügg azzal, hogy a háború után épp a román kormány indította a legagresszívabb ideológiai offenzívát a kapitalista világ ellen.

³⁷ Marie-Cécile BOUJU: „Les maisons d’édition du PCF en 1956: l’année de toutes les crises?”. In: *Le Parti communiste français et l’année 1956*. Fondation Gabriel Péri, Paris, 2007. 142–145.

dalom exportútvonalaait a Szovjetunió uralta, amely 1945–1960 között hatszor annyi művet jelentetett meg Franciaországban, mint a négy szatellitország (Magyarország, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia) együttvéve.³⁸

A magyar irodalom Franciaországban, 1948–1952

A világháború után a Magyar Kommunista Párt célul tűzte maga elé, hogy mielőbb „rendet tesz” a francia nyelvű kiadványok között. Ezek alapján a háború előtti „polgári” vonulatot vitték tovább, bár 1945-től egyre növekvő számban láttak napvilágot a kommunista propagandakiadványok is. Látható ez abból a kimutatásból is, melyet a párizsi követség az 1945 és 1950 között frankofón kiadóknál megjelent magyar művekről készített 1950-ben.³⁹ A munkát a Külügyminisztérium rendelte el, elárulva, hogy a kormány csak ekkor kezdett el foglalkozni a francia kiadások kérdésével. A mulasztás egyik oka lehetett, hogy a francia nyelven kiadott szerzők többsége nem Magyarországon élt, a fasizmus veszélye miatt vagy a háború küszöbén Nyugat-Európába emigrált, s a felszabadulást követően az MKP hegemoniátórekvései miatt már nem kívánt hazatérni. Más részük csak a háború után vándorolt ki, a fasizmussal való leszámolás következményeitől félve. E vegyes összetételű csoportban található arisztokrata származású és kispolgár, katolikus, protestáns és zsidó vallású egyaránt,⁴⁰ azonban valamennyi lényegében semleges viszonyult a politikához. Az emigráns irodalom háború előtti vonulatát folytató művek mellett durván három további kategória különböztethető meg az 1945–1950 közötti kiadványok között: 1) A kommunista vagy baloldali kiadóknál megjelent, aktuálpolitikai üzenetet közvetítő könyvek, közöttük magyarok emlékiratai az ellenállásról és a deportálásról (Lengyel Olga, Bajomi Lázár Endre), valamint – ezektől különböző műfajban – Lukács György népfrontos

szellemben írt genfi beszéde.⁴¹ 2) Néhány svájci vagy franciaországi kapcsolattal rendelkező író (Hubay Miklós) nem igazán jelentős és marandó munkája, melyek majd a Rákosi-rendszerben válnak híressé. 3) A nem kommunista kiadók folytatólagosan kiadtak magyar klasszikus irodalmat, mint például Móricz Zsigmond és Ady Endre műveit.⁴²

A kommunista diktatúra külpolitikai céljainak nem felelt meg a háború utáni, meglehetősen koncepciótlan irodalomdiplomácia,⁴³ mely az ismertett „vegyes felvágottat” propagálta külföldön. Az új ideológiai elvárásokkal összhangban a párt kapcsolatot keresett a nyugat-európai kommunista pártok mellett működő kiadó- és terjesztővállalatokkal, így a francia kommunista és „haladó” kiadókkal. Első lépésben az 1949 elején Párizsban tartózkodó Lukács György útját kívánta kamatoztatni tervéhez. Az Editions Sociales pártkiadó által a magyar filozófus tiszteletére szűk körben megrendezett, családi összejövetel légköre a dolgok kedvező alakulását sejtette; részt vett rajta Maurice Thorez, az FKP főtitkára is, valamint a párt értelmiségi osztályát vezető Laurent Casanova és a pártértelmiség színe-java.⁴⁴ Ám Lukács György itthoni pozíciója rövidesen megrendült, s ennek negatív visszhangja volt az FKP értelmiségi köreiből is.

A francia és a magyar kommunisták közötti irodalmi együttműködés kibontakozásának azonban ettől független és ennél sokkal súlyosabb akadályai is voltak. Alig egy évvel Lukács György párizsi látogatása után, 1950. januári jelentésében⁴⁵ Gyomai Imre, a párizsi követség kultúrattaséja arról informálta a Külügyminisztériumot, hogy a két legnagyobb francia kommunista kiadóvállalat, a politikai művek kiadására szakosodott Éditions Sociales és a szocialista realista irodalom kiadására a háború után Aragon vezetésével létrehozott Éditeurs Français Réunis

⁴¹ *L'esprit européen. Conférence et entretiens de la rencontre internationale de Genève 1947.* Ed. de la Baconnière. – A Genfben 1946 szeptemberében megrendezett konferencián elhangzott előadásokat, köztük Lukács György beszédét elemezte BALÁZS Eszter: Európai értelmiségek tetemrehívása a háborúmsnapján: az 1946-os genfi értelmiségi találkozó. In: FEITL István–FÖLDES György (szerk.): *1945 a világtörténelemben. Milyen jövőt képzelt magának a világ?* Napvilág Kiadó, Budapest, 2005.

⁴² MOL KÜM Franciaország 1945–1964. XIX-J-1-k. 28. d. 01557/1950. február 3. Az 1945–1950 között franciául kiadott szépirodalmi művek listája.

⁴³ Lásd N. SZABÓ József: Nemzetközi irodalmi kapcsolatok. Magyarország irodalomdiplomáciája, 1945–1947. *Valóság*, 1999/4. 48–61.

⁴⁴ MOL KÜM Franciaország 1945–1964. XIX-J-1-k. 14. d. 920/1949. február 16. Követség jelentése a Külügyminisztériumnak.

⁴⁵ MOL KÜM Franciaország 1945–1964. XIX-J-1-k. 28. d. 01557/1950. február 3. 131/biz/1950, Követség 1950. január 31-i levele a Külügyminisztériumba.

³⁸ Ioana POPA: *La politique extérieure de la littérature.* I. m. 250. Ha számításba vesszük az emigrációban kiadott műveket és kicsempészett kéziratokat, akkor csak háromszor annyi.

³⁹ MOL KÜM Franciaország 1945–1964. XIX-J-1-k. 28. d. 01557/1950. febr. 3. Magyar könyvkiadói vállalat létesítése, Követség 1950. jan. 31-i levele a külügyminisztériumba. Függelék: Az 1945–1950 között franciául kiadott szépirodalmi művek listája.

⁴⁰ Név szerint a következő szerzőkről van szó: Doblhoff Lily bárónő, Dormándy László, Harsányi Zsolt, Indig Ottó, Just Béla, Károlyi Mihályné, Körmendi Ferenc, Mécs László, Megyeri Sári, Megyeri Sándor, Mikes György, Szombati Sándor, Tábori György, Tábori Pál, Vaszary Gábor, Zilahy Lajos.

(EFR) kapacitása szűkös, programjuk hónapokra előre betelt, a felkínált magyar műveket szó nélkül elutasítják. Bár az Éditions Sociales külön sorozatot indított „Népi demokráciák” címmel, ez a francia kommunista tudósok és művészek kibontakozásának engedett (szűk) teret, és nem igényelte a kelet-európaiak közreműködését.⁴⁶ Ugyanakkor a két másik kommunista kiadvállalattal (a Farandole gyermekkönyvkiadóval és a Cercle d'Art művészeti kiadóval), elsősorban anyagiak miatt, semminemű kapcsolat nem épült ki.

Miután azonban a nem kommunista kiadók mereven elzárkóztak a magyar hivatalos szervek közeledési kísérleteitől, a magyar művek kiadása, a szocialista realista műveké és a legtöbb klasszikusé is, a kommunista kiadókra szűkült le. Innentől az FKP politikai érdekei és esztétikai szempontjai döntöttek arról, melyik mű mikor érdemes a megjelentetésre. A magyar „irodalom” franciaországi kiadása 1951–1953-ban ezért lényegében a közvetlen agitativ propagandában teljesedett ki. Aragon érdeklődését kezdetben csupán az 1871-es párizsi kommün hőseként ismert Frankel Leó tervbe vett regényes életrajza keltette fel, a felkínált szépirodalomból ellenben semmi sem. Majd Veres Péter *Próbátételét* vette át mégis, mivel a szerzőt 1949-ben Kossuth-díjjal tüntették ki.⁴⁷ A könyv 1951-ben jelent meg Aurélien Sauvageot fordításában.⁴⁸ Louis Aragon mellett döntési pozícióban voltak más kiadók vezetői – például Roger Maria, a Pavillon „baráti” kiadó vezetője, mely bár függetlennek igyekezett feltüntetni magát, de köztudottan a párt irányítása alatt állt –, valamint a „haladó” Minuit alapítója, Vercors. Előbbi kettőt azonban a pártvezetés szoros pórázon tartotta,⁴⁹ s a kiemelten fontos publikációk kérdésében, mint a Rajk-per jegyzőkönyveinek hadaléktalan kiadása, a Titkárság vette kézbe az ügyeket.⁵⁰

Ez azonban kivételes eset volt. A Rajk-per súlyos aggályokat keltett a francia pártvezetésben, több titkársági ülésen vitáztak róla, a propagandában pedig a „kézi vezérést” alkalmazták. A perről két mű jelent meg majdnem egyszerre: a Pavillonnál a *Masques et visages de Tito et des siens*

Dominique Desantitól, aki Francois Billoux pártvezető „sugallatára” fogott munkába, valamint az André Wurmser és Renaud de Jouvenel által közösen jegyzett *Internationale des traîtres*. Utóbbi nagy port vert fel a francia közvéleményben, mivel kelet-európai emigránsok tényhamisítás vádjával beperelték a szerzőket. A Pavillonnál viszonylag nagy számban jelent meg magyar propagandaanyag, mivel igazgatója, Roger Maria szoros kapcsolatban állt a háború után hazatért magyar kommunistákkal (köztük Bajomi Lázár Endrével), s részt vett a France-Hongrie baráti társaság vezetőségében is. Nevéhez fűződnek az 1952-es ENSZ Közgyűlés idejére időzített kiadások; szerzője volt a *Mensonge et vérité sur la Hongrie nouvelle*-nek (Pavillon, 1952), és közreműködött a *Opinions françaises sur la Hongrie* (France-Hongrie, 1952) szerkesztésében, mely kommunisták személyes benyomásokon alapuló véleményeét közölte Magyarországról.⁵¹ Egyik füzet sem jelent meg időben, így egyetlen hasznik az volt, hogy háttéranyagot szolgáltatott Jouvenel és Wurmser hónapokkal később kezdődő peréhez.

A francia irodalom Magyarországon. Általános tendenciák, 1945–1960

A háború előtti korszak örökségét folytatva Magyarország nagy mennyiségben importált műveket a kulturális és szellemi élet európai központjának tartott Franciaországból, természetesen a szűkös devizakerethez alkalmazkodva.⁵² Az import mennyiségéről, sajnos, csak az 1945–1959 közötti időszakból vannak összesített adataink.⁵³ Eszerint francia eredetű volt a fordított művek 5,9%-a, az orosz (56%) és a német (7,8%) után, az angolt (4,6%) és az amerikai (3,5%) megelőzve.⁵⁴ A szépirodalom

⁴⁶ Marie-Cécile Bouju: *Les maisons d'édition du PCF (1920–1956)*. Doktori disszertáció Marc Lazar téma-vezetésével. Institut d'Études politiques de Paris. Paris, 2005. Vol. 1. 540.

⁴⁷ MOL KÚM Franciaország 1945–1964. XIX-J-1-k. 28. d. 05439/1950. Követség 1950. július 18-i jelentése a Külügyminisztériumnak.

⁴⁸ Miután Ioana Popa doktori dolgozata és folyóiratokban megjelent tanulmányai részletesen foglalkoznak a kelet-európai fordítóhálózatokkal, közöttük a magyarral, ismertetésétől itt ezért eltekintek.

⁴⁹ Marie-Cécile Bouju: *Les maisons d'édition du PCF*. I. m. 619.

⁵⁰ Francia Kommunista Párt Levéltára (FKL) (Seine-Saint-Denis megyei levéltár) Vezetőség iratai. Titkárság határozatai. SG-19491025-01-6.

⁵¹ A benne írásával szereplő huszonkét személyiség többsége kommunista párttag volt (Marcel Willard ügyvéd, Marcel Cachin, Fernand Grenier stb.), kisebb része a francia klérus kommunista párttal szimpatizáló tagja.

⁵² 1948-ból közöl adatokat Varga Sándor. Eszerint Svájcban 100 000 svájci frank, Ausztriából 15 000 dollár, Franciaországból 1 800 000 francia frank, míg Angliából, az Egyesült Államokból stb. 50 000 dollár értékben importálhattak műveket. (VARGA Sándor: *A magyar könyvkiadás és könyvkereskedeleme, 1945–1957*. Gondolat, Budapest, 1985. 70.)

⁵³ BAK János: *Magyarország könyvkiadása*. I. m. 313. 251. tábla: *A fordítások megoszlása országok, illetve nyelvek szerint az 1945–1959. években az összes fordítások százalékában*.

⁵⁴ Uo.

kategóriájában a francia javára változott a sorrend: orosz (és szovjet) (35,8%); francia (13,4%); angol (10,5%); német (8,2%); amerikai (7,5%).⁵⁵ Nem állnak rendelkezésünkre adatok a többi szocialista országba importált francia irodalomról, de úgy tűnik, hogy a többi kelet-európai ország azonos vagy nagyobb arányban importált francia szerzőket, mint Magyarország: hazánkban 1950-ben az öt legnagyobb állami könyvkiadó által megjelentetett nyugati haladó irodalomnak közel felét tették ki a francia műfordítások.⁵⁶ 1956 előtt a romániai importot relatív szabadság jellemezte,⁵⁷ s tény az is, hogy Csehszlovákiában többet tettek a francia költészet megismertetéséért, mint nálunk: már 1950-ben megjelentették a francia irodalom antológiáját (igaz, ez elsősorban kommunista szerzők műveit tartalmazta).

Az aligha meglepő, hogy a francia fordítások között sokkal nagyobb arányban szerepeltek klasszikus mint kortárs szerzők. Így állt elő az a helyzet, hogy a nyugati klasszikusok Magyarországon kiadott műveinek 80%-a francia volt (Villon, Molière, Beaumarchais, Diderot, Balzac; a 19. századot Stendhal,⁵⁸ Victor Hugo, Mérimée, Maupassant, Zola; a háború előtti korszakot Anatole France és Roger Martin du Gard – szelektált – művei képviselték); ezzel szemben a kortárs nyugati szerzőknek mindössze 33%-a. A klasszikusok közül is csak a „haladó” címke alá besorolt művek kerültek a magyar olvasóközönség elé, de ezt a megszorítást kis jóindulattal lehetett enyhíteni, például Molière összes színpadi műveinek kiadását a „feudalizmus kritikája” címszó alatt engedélyezték. Ugyanakkor a súlyos ideológiai kötöttségeken belül is születhettek irodalmi szempontból fontos eredmények: a Balzac-életmű majdnem összkiadást „élt meg”, 1950–1954 között 16 kötettel – igaz, Balzac volt a „legkikezhetetlenebb” a kommunista irodalompolitika szemszögéből. És természetesen a politikai és vulgarizáló filozófiai fordítások között is szép számban voltak megtalálhatók a francia szerzők (elsősorban Voltaire, Babeuf és Marat) művei.

A kortárs francia „haladó” irodalom Magyarországon a Rákosi-években

Louis Aragon volt az egyik olyan kortárs francia író, aki a céltudatos kommunista kiadáspolitiká eredményeként lett népszerű Magyarországon, sőt a kiadói statisztika tükrében a legnépszerűbb. Az 1945–1959 közötti kiadások alapján a 6. helyet foglalta el a francia írókból felállított rangsorban (csak Jules Verne, Balzac, Anatole France, Molière és Maupassant előzte meg).⁵⁹ Pedig az ő műveit sem kímélte a cenzúra, sőt már az 1949 előtti kiadásokban is észrevehető a politikai szempont érvényesülése. A kommunisták ügyesen kihasználták, hogy Aragon már a háború előtt ismert volt Magyarországon (Illyés Gyula tolmácsolásában már 1927-ben megjelentek művei),⁶⁰ akkori műveit mégsem vették elő a fiókból. A koalíciós időszakban kizárólag a háború alatt és után írt regényein „kaptak” a kommunista kiadók: 1948-ban megjelent a *Szolgaság és dicsőség* az első kommunista alapítású pártkiadó, a Szikra gondozásában, *Az omnibusz utasai* pedig az elsők között államosított Athenaeumnál. A Parnasszusnál megjelent válogatott versgyűjtemények hasonlóképp az Ellenállásban született költeményeket tartalmazták.

Szembetűnő, hogy a háború utáni Magyarországon nagy kereslet volt a francia Ellenállás irodalma iránt. Ez érthető, hiszen a gyér magyar „ellenállási irodalommal” szemben⁶¹ (ha lehet egyáltalán beszélni ilyenről), a francia mozgalomban intézményes és szervezett keretek között folyt már a háború alatt is az antifasiszta irodalom kiadása; az irodalmi ellenállás politikai aktus volt, és morálisan támogatta a fegyveres ellenállást.⁶² Megjelentek Elsa Triolet háború alatt vagy közvetlenül a háború vége után kiadott művei, a *Milyen kár volt* (Cserépfalvi, 1946), a *Művész a viharban* (Athenaeum, 1947), a *Fegyveres kísértetek* (Szikra, 1949); Vercors-tól *A tenger csendje* (1946), az *Út a csillag felé* (Szikra,

⁵⁵ Uo. 212–213. 167. tábla: *A fordított szépirodalom megoszlása országok szerint az 1945–1959. években a fordított szépirodalmi művek százalékában.*

⁵⁶ MOL M-KS 276. f. 53/52. ó. e. MDP PB 1950. május 11. Révai József beszámolója a PB előtt a könyvkiadás 1950. évi tervéről. (Az érintett 5 állami könyvkiadó az Atheneum, a Hungária, a Franklin, a Révai és az Új Magyar.)

⁵⁷ Az 1952-es bukaresti francia könyvnapon az elárúsító standokon megtalálhatók voltak olyan Magyarországon tiltott szerzők, mint Jean-Paul Sartre, Hervé Bazin stb. (Marie-Cécile BOUJOU: *Les maisons d'édition du PCF*. I. m. 527.)

⁵⁸ Pontosabban: a fenti felsorolás az 1945–1959 közötti fordításokat veszi alapul, Stendhal viszont 1956 előtt nem jelent meg Magyarországon.

⁵⁹ BAK János: *Magyarország könyvkiadása*. I. m. 250.

⁶⁰ ÉVA MARTONYI: *La réception d'Aragon en Hongrie*. In: *Aragon 1956. Actes du colloque d'Aix-en-Provence*, sept. 1991. Groupe de recherche sur Aragon et Elsa Triolet CNRS. Publications de l'Université de Provence, 1992. 86.

⁶¹ „Mind a szociáldemokraták, mind a kommunisták kevés olyan művet találhattak ekkor [a felszabadulás után – K. S.], amelynek szoros köze lett volna az általuk képviselt eszmekörhöz és mozgalomhoz” – írja például Ständeisky Éva. (*A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája*. I. m. 57.)

⁶² Bővebben e témáról lásd Gisèle SAPIRO: *La guerre des écrivains, 1940–1953*. I. m. és Marie-Cécile BOUJOU említett doktori dolgozatát: *Les maisons d'édition du PCF*. I. m.

1948); Pierre Courtade-tól a *Franciák és németek* című novelláskötet (Parnasszus, 1947),⁶³ és Florimond Bonte-nak *A becsület útja* (Szikra, 1950) című regénye. Valamennyi a politikai és erkölcsi összeomlásról, az Ellenállásról szól, vagy a deportáltaknak állít emléket. A magyar kiadóknak gondjuk volt arra is, hogy a magyar olvasó előtt még ismeretlen kommunista szerzőket nagynevű elődökkel legitimálják; Elsa Triolet *Művész a viharban* című novellája, amely Aragon és az író nő budapesti látogatása előtt egy évvel jelent meg, ha hiszünk a kötet fülszövegírójának, „a maupassanti-i hagyományok legjobb folytatója”.

Az egyház ellen indított támadások igazolását szolgáló francia vonatkozású művek között három érdemel különösen említést, ezek három különböző típust testesítenek meg. Marcel Cachin *Tudomány és vallás* című műve (Szikra, Marxista ismeretek kiskönyvtára, 1949) a kortárs kommunista irodalmat képviselte; Holbach *A leleplezett kereszténység* című könyve (Művelt nép, 1949) és Diderot *Az apáca* című regénye (Franklin, 1950) az enciklopédista hagyományokat idézte; s végül a „*Tépjétek le a sötétség bilincseit!*” XVIII. századi magyar röpiratok a feudális egyházról kötet (Hungária, 1950), Nagyváthy János, Szirmay Antal, Martinovics Ignác írásaival, többek között a francia felvilágosodás magyarországi hatásáról tanúskodott. Klasszikus szerzők ismert és elismert munkáiról, absztrakt értekezésekről van szó, melyeknek aktualitása nem lehetett kétséges, de meg sem közelítette Roger Garaudy *Az egyház és a politika* (eredetileg *L'Eglise le Communisme et les Chrétiens*) című könyvének agresszív támadópozícióját. Ez – a filozófus későbbi munkáitól eltérően – tömény propaganda. Elemzi az egyház „reakciós” politikáját Szent Pétertől a fasiszmusig, s ebbe az ördögi láncba illeszkedik a Mindszenty-per. Garaudy könyve, aktualitását veszítve, majd nyilvánvalóan másodlagos aktualitást nyerve, csak 1955-ben jelent meg nálunk, a Szikra kiadásában.

Az irodalompolitika, a Kominform említett 1949-es budapesti ülésén kiadott jelszónak megfelelően, szigorodott. Minden bizonnyal ennek a negatív fordulatnak volt a következménye, hogy szigorúan megválogatták Louis Aragonnak, valamint művészi és politikai fegyvertársának, Paul Éluard-nak a kiadható műveit is. Verseik csak gyűjteményes kötetekben jelentek meg. Aragontól kizárólag a háború utáni írásokat fordították le⁶⁴ magyar nyelvre, melyek a fikció és a dokumentáció határán egyensúlyoznak. Az *Ember és kultúra*, a később több kiadást és

átírást is megélt *Kommunisták*, és a *Kommunista ember* a burzsoá renddel vívott küzdelmében ábrázolja az embert – az érvényes marxista nézőpontból. Ezek az írások az eredeti kiadás után néhány hónappal már olvashatók voltak magyar nyelven (a Szikra kiadásában). De Aragon líráját is töredezetté tette a magyar cenzúra: egyedül az Ellenállásban, a hazáért és az emberiségért való áldozatvállalás szellemében írt versek voltak ekkor Magyarországon kiadhatók. (A versek szelleméről tanúskodik, hogy a három legnépszerűbb belekerült a magyar honvédek 1950-es szavalókönyvébe.)⁶⁵

Ezek után aligha meglepő, hogy Magyarországon indexre kerültek a radikális baloldali írók, közöttük első helyen Jean-Paul Sartre és mellette a legismertebb „útítárs”, Vercors.⁶⁶ Bár műveik Franciaországban sem az FKP kiadóiánál jelentek meg, a párttal ápolt, konfliktusos kapcsolatuk miatt érdemes röviden szót ejteni magyarországi recepciójukról. Indexre rakásuk ugyanis radikális törés volt a koalíciós évekhez képest, amikor az egzisztencializmus a magyar értelmiség érdeklődésének és vitáinak középpontjába került. Alig két évvel azután, hogy Sartre először jelent meg magyar lapban (a Magyar–Szovjet Társaság folyóirata közölte *A fal – Le Mur* – című elbeszélését),⁶⁷ a „kapitalista” Káldor György kiadóvállalata négy művét is kiadta: *Vádirat az antiszemitizmus ellen*, amelynek eredeti címe, s ennél érdemes megállni, *Elmélekedések a zsidókérdésről* volt (1947); *A tisztességtudó utcalány* és a *Temetetlen holtak* (1947); a *Férfikor* (1948). Az MKP állásfoglalása már akkortájt lényegében elutasító volt,⁶⁸ s mintha negatív véleménye látszott volna igazolódni, amikor a kommunista értelmiségiek wrocławai kongresszusa (1948) után Sartre nyíltan szembekerült a francia párttal. Magyarországon a kommunista hatalomátvétel után nem csupán filozófiai, hanem irodalmi művei is a tiltott művek listájára kerültek, s a hivatalos állásfoglalás nem változott vele szemben annak dacára, hogy a koreai háború (1952–1955) elleni tiltakozómozgalomban felújította szövetségét a francia kommunistákkal, vagyis politikailag „tisztázta magát”.

⁶⁵ LOUIS ARAGON: „Ballada arról, aki dalolva állta a kinszenvedést” (Illyés Gyula), „Az oradour-i búcsújárók éneke” (Somlyó György), „A költő a Pártjához” (Békés István). *Csatázok Verseimmel. Honvédek szavalókönyve*. Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoportfőnöksége, Budapest, 1950.

⁶⁶ Természetesen 1949-től egy sor más francia író is indexre került; itt csupán az 1953–1956 között ismét engedélyezett szerzőkre térek ki. Az 1945–1949 között magyarul megjelent francia könyvekről lásd FÁZSY ANIKÓ: *Livres français en Hongrie*. I. m.

⁶⁷ JEAN-PAUL SARTRE: *A Fal. Irodalom–Tudomány. 1. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság folyóirata*. Első évfolyam. 1945.

⁶⁸ STANDEISKY ÉVA: *A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája*. I. m. 115–116.

⁶³ *A Les circonstances* című eredeti francia kiadásból Békés István (sejthető szempontok alapján) a következő három novellát válogatta egybe: *Elfoglaltságok, Egy falusi orvos, A rendszer*.

⁶⁴ LOUIS ARAGON magyar fordítóiról lásd ÉVA MARTONYI: *La réception d'Aragon en Hongrie*. I. m.

Ugyanakkor a magyar rendszer pozitívan méltatta a francia hatóságok által betiltott kommunista szerzőket. A nyugaton „üldözött” művek a hidegháború logikája szerint keleten felértékelődtek. Ám hozzá kell tenni azt is, hogy ez a sajtóságos importműfaj mennyiségileg nem állt arányban a neki tulajdonított szimbolikus jelentőséggel. Révai József és társai minden jel szerint hatásos propagandát láttak a nyugati országokból kitiltott alkotások bemutatásában (természetesen a sajtó a betiltás körülményeit megfelelően „tálalta”). A Külügyminisztérium megbízta a párizsi követséget, kutassa fel a betiltott műveket. De a stratégia megbukott. Egyrészt a francia szerzők – a szűkös bemutatási lehetőségek miatt – elsősorban megrendelésre írtak. A követség már 1954 elején, csekély eredmény után (említést érdemel itt a Sztálinról készített portréfilm) kénytelen volt lezártnak nyilvánítani az „üldözött” művek utáni nyomozást.⁶⁹ Másrészt az, hogy a francia hatóságok betiltottak egy művet, még nem garantálta, hogy magyar politikai környezetben minden szempontból megfelel az elvárásnak, s nem ad módot félreértelmezésre. Ezt a veszélyt jelezte Roger Vailland-nak a *Foster ezredes bűnösnek vallja magát*⁷⁰ című, a koreai háborúban játszódó drámájának a sorsa: 1951-ben bemutatta Budapesten a Néphadsereg Színház, s a rendező Várkonyi Zoltán éles bírálatot kapott Révai Józseftől a darab „kirívóan polgári értelmezése” miatt.⁷¹

A Franciaországban betiltott műveket esetenként akkor is kiadták hazánkban, ha tudták, hogy jó részük raktáron marad. Ilyenekre is kénytelen volt költeni a magyar állam. A „proletárszolidaritás” előírta, hogy minden elképzelhető eszközzel, többek között kommunista művek megvásárlásával támogassa a kapitalista környezetben harcoló „testvérpártokat”.⁷² Jó példa erre Marcel Cachin *Balzac*-monográfiája, mely a szerző a legendás mozgalmi tevékenységét ismerő olvasót váratlanul az irodalom világába kalauzolja, s mely könyv lakában csak magyarul jelent meg, franciául nem. De gyakrabban fordult elő ennek a fordítottja. Az FKP értelmiségpolitikájának az ötvenes évek elején az is része volt, hogy

a politikailag „haszontalannak” ítélt verseket és a regényeket visszaszorítsák a propagandafércművek javára – hozzá kell tenni, és ez a francia kommunista írók mellett szól, kevés sikerrel.⁷³ Ez az elv egyébként a szépírók mellett a pártfilozófusokra is vonatkozott. A magyar nyelven ebben a kategóriában kiadott propagandakönyvek között említést érdemel a *Hogyan teszi tönkre a francia parasztságot a Marshall-terv?* (Szikra, 1950) Henri Lefebvre-től, aki csak egy évvel korábban „debütált” Magyarországon alapvető filozófiai munkájával, a *Formális logika, dialektikus logikával* (Hungária, 1949), valamint az *Atombomba vagy atombéke?* (Szikra, 1950), Charles Haroche és Dominique Desanti közös műve. Mint a címekből is kitűnik, mindkettő a békemozgalom jegyében írt agitatív, a néptömegeket megszólító munka.

De megjelentek Magyarországon a francia kommunista és szimpatizáns írók népszerűbb művei is. Az Ellenállás irodalmán kívül André Stil-től évente általában kiadtak egy-egy novelláskötetet, egyébként franciaországi kiadásuk ritmusában (*Az utolsó negyedóra, A Szajna kifut a tengerre, Az első összecsapás*); Pierre Courtade-tól kiadták a *Jimmyt* (Szépirodalmi, 1952), valamint Florimond Bonte, Jean Laffitte és Gabriel Chevallier egy-egy regényét. Többségük a Szépirodalmi Kiadónál jelent meg, Hubay Miklós, Réz Ádám, Illés Endre, Révay József⁷⁴ fordításában. A két háború közötti „pacifista” irodalmi vonulatot, amelyet akkor egy hajszál választott el a „forradalmitól”, Henri Barbusse *A tűz* című regénye képviselte. A szerzők nagy része tagja volt a nemzetközi békemozgalomnak. Ennek ideológiája konkrétan megfogalmazódott egyes politikusok és művészek írásaiból összeállított kiadványokban, s bennük mindig nagy számban szerepeltek franciák. Külön figyelmet érdemel egy magyar-szovjet-francia kötet Révai József, Vjacseszlav Molotov és Jacques Duclos írásaiból: *A béke védelméről* (Szikra, „Nemzetközi kérdések”, 1950). Hasonló koncepcióra épült a *Harcolumk a békéért, a nemzetközi békemozgalom útja* is (Hungária, 1950).⁷⁵

⁶⁹ MOL KÜM Franciaország 1945–1964. XIX-J-1-k. 28. d. 129/1954. A követség 1954. január 27-i jelentése a Külügyminisztériumnak. A betiltott francia könyvek közül magyarul megjelent a *Vallatás* (Kossuth Könyvkiadó, 1958), melynek szerzője, az algériai háborúban fogságba esett Henri Alleg az elszenvetett kínzásokat írta le, lerántva ezzel a leplet a francia katonák által elkövetett atrocitásokról.

⁷⁰ Néhány nappal a darab betiltása után Roger Vailland belépett a Francia Kommunista Pártba.

⁷¹ LÉNGYEL György: A magyar színház monogámiaja I. Rendezői utak és stílusok 1923–1956. *Színház*, 2005. augusztus. 9–34.

⁷² Mint Marie-Cécile Bouju írja nem rekonstruálható, mi igaz a francia kommunista írók arra vonatkozó panaszából, hogy a kapitalista értelmiség és média az „agyonhallgatás kínai falával” vette volna körül őket. Marie-Cécile BOUJU: i. m. 620–623.

⁷³ Francois Billoux, az FKP PB tagja, 1951 júliusában a Szajna megyei pártszervezet értelmiségi gyűlésén felszólította az írókat, hogy sürgősen meg kell teremteni az egyensúlyt a tudományos elméleti vagy politikai kiadványok és a regény között. (MOL KÜM Franciaország, 1945–1964. XIX-J-1-k. 9. d. 09818/1951. július 31. 781/biz. 1951. Követség 1951. július 25-i jelentése: Az FKP munkájának javításáról az értelmiség körében.)

⁷⁴ Révay József, irodalomtörténész és műfordító, nem összetévesztendő Révai József művelődésügyi miniszterrel.

⁷⁵ A kötet szerzői Losonczy Géza, Rákosi Mátyás, Révai József, Louis Saillant, Maurice Thorez, Boulier abbé, Étienne Fajon, Malenkov, Fagyjev, Ehrenburg, Tyihonov, Szuszlov, Laurent Casanova, Frédéric Joliot-Curie és végül Pietro Nenni, Otto Grotewohl, Howard Fast.

Életrajzok, önrjzok, kalandhősök

A különböző nemzetiségű politikusok, művészek, mártírok életrajzának kiadása a rendszer felfogásában történelmileg és erkölcsileg legitimálta a kommunista mozgalmat. A jövőt illetően pedig életre hívhatta (volna) az olvasóban mindazon gondolatokat és érzéseket, melyek táplálták a nemzetközi proletárszolidaritás és összetartozás tudatát. Ám az import és az export viszonyát itt is nagy aránytalanság jellemezte.

Illés Béla Rákosi-életrajza 1952-ben jelent meg a francia párt irodalmi kiadójánál (Éditeurs Français Réunis), Marcel Cachin, a „jó barát”⁷⁶ előszavával. Vele majdnem egy időben látott napvilágot a pártkiadónál (Éditions Sociales) a Rákosi peréről Réti László által összeállított *Face au tribunal fasciste*. De miért vártak az életrajz francia kiadásával majdnem addig, amíg Rákosit leváltották a hatalomból (még ha ez nem is volt előre látható), miközben Dimitrov peréről már 1948-ban megjelent a könyv, s kiátkozása előtt Tito is jobban volt reprezentálva a francia kiadásokban? Rákosinak 1952-ig csupán a Központi Bizottság előtt vagy a parlamenti üléseken elmondott beszédeit ismerhette az avatott francia érdeklődő, az Athenaeum által havonta kiadott *Bulletin hongrois*-ból (későbbi *Revue hongroise*). Az ok a kommunista kiadók említett szűk kapacitásában rejlik: noha két évvel korábban Louis Aragon feltehetően maga kezdeményezte a magyar vezető életéről szóló brosúra közlését, időközben megjelent Jean Kanapától a *Le traître et le prolétaire ou L'entreprise Koestler and co. Ltd* (Éditions Sociales, 1950), amely a proletariátust „eláruló” Koestlert támadta, érvei alátámasztásául a Rákosi-perrekből is citált, s függelékében részleteket közölt a publikálatlan jegyzőkönyvekből. Ugyanakkor néhány francia kommunista vezető tervbe vette, hogy a Szovjetunió és a népi demokráciák vezetőit egyetlen nagyszabású reprezentatív könyvben mutatja be, s habár az nem látott napvilágot, Rákosi életrajzának kiadása ezzel tovább halasztódott.⁷⁷

Maurice Thorez önéletrajza, *A nép fia*, már 1950-ben, a magyar kiadói offenzíva indításának évében⁷⁸ megjelent a Szikra pártkiadónál. Két évvel rá ugyanennél a kiadónál láttak napvilágot Thorez *Válogatott*

cikkei és beszédei, valamint az FKP második emberének tartott Jacques Duclos börtönfeljegyzései. (Duclos-t 1952-ben az indokínai háború elleni tiltakozó akció idején tartóztattak le.) Utószó gyanánt a kötetben azok a versek szerepelnek, melyeket külön ez alkalomból Louis Aragon és Paul Eluard írt („A mi zsarnokaink vadak torkába bújnak, és rontó méreg les a vérre...”).⁷⁹

A magyar olvasóközönség látószögébe a párthierarchia alsóbb szintjein helyet foglaló militánsok is bekerültek, akiket az Ellenállásban véghezvitt hőstetteik vagy mártírhaláluk miatt kerültek a háború után a Francia Kommunista Párt pantheonjába, főleg Aragon és Eluard panegirikusainak köszönhetően. A legismertebb közülük Gabriel Péri, de megjelent magyarul a kommunista mártírhősnőnek, Danielle Casanovának, „a 20. század Jeanne d’Arc-ja”-nak Simone Téry által megrajzolt portréja: *És mégis ragyog a nap. Danielle Casanova, a francia nép nagy mártírjának csodálatos története* (Athenaeum, 1950). A spanyol polgárháború francia származású hőseivel ugyancsak gazdagodott a magyar irodalom. A polgárháborúban sokféle nemzet antifasisztáinak sorsa fonódott össze időlegesen vagy, mint Zalka Máté esetében, tragikusan végzetesen. André Marty, a fekete-tengeri lázadás⁸⁰ legendás vezére, majd a spanyol polgárháború hőse – ami a sztálini perek nyugatra „gyűrűzésekor” ürügyként szolgál ahhoz, hogy besúgás vádjával eltávolítsák a pártból, és tönkretegyék az életét – Zalka Máté írónak, alias Lukács tábornoznak állít emléket a *Zalka Máté válogatott elbeszélései* (Szépirodalmi, 1952) egyik esszéjében. André Martynak a spanyol polgárháborúról szóló filmjét (*Levéé avant le jour*) megvásárolta a magyar filmterjesztő vállalat, de bemutatására miután szerzőjét kizárták a pártból, már nem került sor.

A kommunista harcosokon és partizán-ellenállókon kívül egy velük tökéletesen ellentétes kommunista emberkép is körvonalazódik az ötvenes évek magyar életrajzi fordításaiban: a francia kommunizmus két háború közötti pacifista vonulatát képviseli Jacques Duclos *Henri Barbusse*-ről írt könyve, amelyet 1950-ben jelentetett meg a Szikra, a „Marxista ismeretek kiskönyvtára” sorozatban.

⁷⁶ RÁKOSI Máttyás: *Visszaemlékezések, 1892–1925*. Szerk.: FEITL István–GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta–SIPOS Levente. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002. 2. k. 506–518.; 683–691.; 707–709.

⁷⁷ MOL KÜM Franciaország, 1945–1964. XIX-J-1-k. 14. d. A párizsi követség 1950. július 13-i levele a Külügyminisztériumnak.

⁷⁸ A magyarországi kiadói „offenzívára” jellemző adat, hogy a Szikra pártkiadó 1950 folyamán kilenc önálló kötetet jelentetett meg csak a francia politikai és irodalmi művek kategóriájában.

⁷⁹ PAUL ÉLUARD: Jacques Duclos-hoz (Somlyó György fordítása).

⁸⁰ A *Jean Bart* és *France* csatahajók legénysége 1919 áprilisában lázadt fel Fekete-tengeri állomáshelyén, ahol Marty műszaki tisztként szolgált.

Fordulat a francia irodalmi kapcsolatokban? Az ötvenes évek elején kialakult aránytalanságok korrekciója 1953–1956-ban

1953 után fokozatosan átalakult a könyvkiadás és ennek részeként mind az export-, mind az importirodalom minőségileg és mennyiségileg javult.

A folyamatokat az 1953. évi reform indította el. Ennek eredményeképp jött létre a kiadók munkájának koordinálására a Kiadói Főigazgatóság, amely a Népművelési Minisztérium közvetlen alárendeltségében érvényesítette az aktuális művelődéspolitikai elveket. Az átszervezésekkel a hazai vásárlói igényeket szerették volna jobban kielégíteni, annál is inkább, mivel a hazai állami könyvkiadás ekkor már jelentős deficitel küzdött, részben a korábbi évek ideológiája következtében kialakult aránytalanságok miatt.⁸¹ A könyvkiadás 1954. évi terve, amelyet a Politikai Bizottság 1953. szeptember 30-i ülésén fogadtak el, a KV június 27–28-i határozataiból kiindulva célul tűzte ki „a könyvkiadás arányainak revízióját”.⁸² A mennyiségi fejlődés után, úgy tűnik, elérkezett a minőségi fejlődés ideje.⁸³

Az import

Magyarországon több ifjúsági és a szépirodalmi műre volt szükség (utóbbiak aránya a könyvkiadásban a felszabadulás óta évente átlag 1%-kal esett vissza),⁸⁴ s lehetőleg kevesebb brosúrát és szakkönyvet kellett (volna) kiadni. Amíg az 1950-ben papírhány miatt elrendelt keretcsökkenések leginkább a szépirodalmat s azon belül a nyugat-európai irodalmat

sújtották, addig, bár a papírhány nem szűnt meg, 1953-tól az ifjúsági és a szépirodalom papírkeretét folyamatosan növelték: 1954-ben 71%-kal (ami 17%-os példányszámnövelést engedett meg), majd 1955-ben újabb 100%-kal.⁸⁵ Megindultak a népszerű sorozatok: a Szépirodalmi Kiadó gondozásában az Olcsó Könyvtár, az Új Magyar Könyvkiadó keretében a Világirodalom Klasszikusai.

Az országba tömegével beáramló igénytelen szovjet irodalmat visszaszorították a színvonalas nyugati „haladó” irodalom javára. A sztálini korszak könyvkiadására jellemző torzulás volt, hogy a magyar olvasók a francia szellemi pezsgést és hagyományokat a szovjet szakértők szemüvegén keresztül ismerhették meg. Ezért a Politikai Bizottság 1954. november 3-i ülésén, melyen megvitatták a magyar állami könyvkiadás 1955. évi tervét, célul tűzték ki a különböző népek irodalmának importjában mutatkozó aránytalanságok kiigazítását, s ennek érdekében a külföldi művek kiadásának centralizálását. Az Új Magyar Könyvkiadó eredetileg a szovjet irodalom terjesztésére alakult meg, s katalógusát most kibővítették a külföldi irodalom teljes spektrumára.⁸⁶ A nyugati „haladó” irodalom terjesztéséről, sajnos, nincsenek akkori pontos adataink, de az „egyéb külföldi irodalom” (nem szocialista országból behozott irodalom) kategóriájának, mely lényegében a nyugat-európai irodalmat és egy kevés latin-amerikai irodalmat foglalt magába, éves részarány-növekedése jelentős emelkedést mutatott. Az „egyéb külföldi irodalom” kiadásához felhasznált ívszám 1954–1955 között 128%-kal nőtt, s ez hozzávetőlegesen 33%-os példányszám-növekedéshez vezetett.⁸⁷

Az 1. táblázatból jól látható, hogy a magyar és a szovjet irodalom kiadása 1954-ről 1955-re alig nőtt, miközben a népi demokratikus országokból és a nem szocialista országokból átvett művek kiadása megkétszereződött. A nyugati irodalomnál volt a legszámottevőbb a javulás, mivel ez már 1954-ben is lépéselőnyben volt a népi demokráciákkal szemben (1950-ben viszont ez a fölény még alig volt meg). Végső soron az „egyéb”, nem szocialista országok Magyarországon kiadott irodalma 1955-ben lehalmozta a kiadott szovjet irodalmat mind ívszámában, mind példányszámában (699 000 példány a nem szocialista irodalomból, 645 000 példány a szovjet irodalomból). Ugyanakkor a magyar szépirodalom, részarányának csökkenése ellenére, megőrizte első helyét.

⁸¹ A könyvkiadás hozzáigazítása a piaci szükségletekhez ellentmondásos helyzeteket szült. Az Akadémia teljes joggal tiltakozott az ellen, hogy a szakkönyveket visszaszorítsák, csak a közönség érdeklődésére számító könyveket adjanak ki, s ne jelenhessenek meg a szűk szakmai köröknek szóló tudományos műveket.

⁸² MOL M-KS 276. f. 53/139. ó. e. MDP PB 1953. szeptember 30-i ülésének jegyzőkönyve.

⁸³ A könyvkiadás mennyiségi fejlődését jól mutatja, hogy az 1950-ben kiadott címek száma 2,5-szerese, a példányszám 6,5-szerese volt az 1945-ös adatoknak. S ugyanakkor a minőségi fejlődésre utal, hogy 1950–1955 között a példányszám alig nőtt, miközben a címek száma 1,5-szeresére emelkedett. (Zöld Ferenc: i. m. 251.)

⁸⁴ 1946–1952 között 19,3%-ról 13,7%-ra esett vissza a szépirodalom aránya a magyar könyvkiadásban.

⁸⁵ MOL M-KS 276. f. 53/262. ó. e. 1955. december 22. MDP KV Szigorúan bizalmas határozat az állami könyvkiadás és -terjesztés 1956. évi tervéről.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo. 53/202. ó. e. MDP Politikai Bizottság 1954. november 3-i ülésének jegyzőkönyve.

1. táblázat. Magyar és külföldi szépirodalmi könyvkiadás 1953 előtt és 1953 után Magyarországon⁸⁸

	Magyar			Szovjet			Népi demokratikus			Egyéb (nyugati)		
	Klasszi- kus	Mai	Összes	Klasszi- kus	Mai	Összes	Klasszi- kus	Mai	Összes	Klasszi- kus	Mai	Összes
1950 (ív)	n. a.	n. a.	1860	n. a.	n. a.	1538	n. a.	n. a.	534	492	180	672
1950 (cím)	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1954 (ív)	1800	1244	3044	471	731	1202	109	105	214	385	274	659
1954 (cím)	75	85	160	20	39	59	8	9	17	24	16	40
1955 (ív)	1465	1887	3352	541	950	1491	155	334	489	897	606	1503
1955 (cím)	66	102	168	26	41	67	6	13	19	35	26	61

Anélkül, hogy cáfolná, a fent leírt tendenciát árnyalja az éves papírkerehez viszonyítva kiszámolt relatív értékeket tartalmazó 2. táblázat. Ez az ívek országok és műfajok közötti megoszlását a szépirodalomra fordított papírkeret növelésének figyelembevételével mutatja.

Mint a franciák példáján láttuk, a Rákosi-évek kiadáspolitikáját jellemző harmadik nagy aránytalanság volt a klasszikus művek indokolatlan túlsúlya a kortárs szerzőkével szemben. Ezért az említett 1955. évi terv hangsúlyt helyezett a klasszikus világirodalom bővítése mellett az élő külföldi írók, közöttük elsősorban a „nyugati békeharcosok” bemutatására. Ennek a hidegháborúra olyannyira jellemző műfajnak emblematikus darabja volt Vercors *Denaturált állatok* című regénye (a francia cím szó szerinti fordítását idézem, mivel a határozatban is így szerepel), mely a tervezet megvitatása idején már megjelenés előtt állt az Új Magyar Könyvkiadónál mint *Tropi-komédia*.⁸⁹

A 3. táblázat jól mutatja, hogy a Magyarországon terjesztett nyugati klasszikus és kortárs művek aránya alig észrevehetően módosult, miközben a népi demokratikus irodalomban a súlypont egyértelműen (68%-kal!) a jelenkor felé billent át, a magyar klasszikusok kiadása pedig nemcsak százalékarányban, hanem, mint az 1. táblázatból látható, abszolút példányszámban is visszaesett.

Francia és magyar kommunista irodalompolitika 1953 után

Sztálin halála után a békés egymás mellett élés politikájának meghirdetése nem érezte hatását az FKP kultúrpolitikájában; a desztalinizáció hívei, élükön Louis Aragonnal, vele szemben haladtak. Némileg másképp alakult a helyzet Magyarországon, ahol személyi változások történtek, de Révai József menesztése csak lazította a korábbi évek irodalompolitikáját, fő vonalait nem kérdőjelezte meg. A hatalomban lévők kizártnak tartották a koalíciós időszakhoz hasonló „irodalmi anarchiához” való visszatérést.⁹⁰ A Magyar Írószövetség vendégeként Budapestre érkező francia kommunista és „útítárs” írók, akik az egyetemen vagy az Írószövetségben előadásokat tartottak a francia irodalomról, korántsem biztatták ilyesmivel közönségüket. Bár 1954 tavaszán Louis de Villefosse társutas író Franciaország szellemi életéről és az eszmék harcáról szóló

⁸⁹ MOL M-KS 276. f. 53/202. ó. e. MDP Politikai Bizottság 1954. november 3-i ülésének jegyzőkönyve.

⁹⁰ STANDEISKY ÉVA: Hit-viták. Az írók és az 1953-as „új szakasz”. *Mozgó Világ*, 2003/8. 27–43.

⁸⁸ Az érintett öt állami könyvkiadó: Atheneum, Hungária, Franklin, Révai, Új Magyar.

2. táblázat. Magyar és külföldi irodalom kiadásának évenkénti megoszlása 1950-ben, 1954-ben és 1955-ben az összes terjedelem (ív) kiadáson belüli aránya alapján (%)

	Magyar			Szovjet			Népi demokratikus			Egyéb (nyugati)			
	Klasszikus	Mai	Összes	Klasszikus	Mai	Összes	Klasszikus	Mai	Összes	Klasszikus	Mai	Összes	
1950	n. a.	n. a.	40,4	n. a.	n. a.	33,4	n. a.	n. a.	n. a.	11,6	10,7	14,6	
1954	35,1	24,3	59,4	9,2	14,3	23,5	2,1	2	4,1	7,5	12,8	100%	
1955	21,4	27,6	49	7,9	13,9	21,8	2,2	4,9	7,1	13,1	8,9	22	100%

3. táblázat. A magyar, szovjet, népi demokratikus és „egyéb” (túlnyomórészt nyugati) művek kiadásának megoszlása 1950-ben, 1954-ben és 1955-ben, nyomott ívek alapján (%)

	Magyar			Szovjet			Népi demokratikus			Egyéb (nyugati)		
	Klasszikus	Mai	Összes	Klasszikus	Mai	Összes	Klasszikus	Mai	Összes	Klasszikus	Mai	Összes
1950	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1954	59,1	40,9	100	39,2	60,8	100	50,9	49,1	100	58,4	41,6	100
1955	43,7	56,3	100	36,3	63,7	100	31,7	68,3	100	59,7	40,3	100

előadásában hosszan beszélt a szektarianizmus káros hatásairól, amit az írók a visszaemlékezések szerint nagy tapssal fogadtak.⁹¹ De már a pártvonallal egyetértő André Wurmser 1954 szeptemberében, „A francia irodalom jelenlegi helyzetéről” tartott előadásában,⁹² nem meglepő módon semmi újat nem mondott. Megismételte, hogy a kommunista könyveket, az Ellenállásban újjászületett francia irodalmat elnyomja és elszigeteli a kormány reakciós irodalompolitikája; ami így is támogatja az amerikai hatást és a pornográfiát az irodalomban. De van ok a reményre, nevezetesen az Aragon és Eluard szárnyai alatt felnövekvő új proletáriró-nemzedék és a „haladó” könyvek iránti növekvő érdeklődés. Ha ezek a francia kommunista előadók érzékelték is a magyar irodalmi és kulturális élet relatív felszabadultságát a többi szocialista országhoz képest,⁹³ személyes benyomásaikat nem (vagy alig) támasztották alá a Budapesten francia nyelven megjelenő könyvek és folyóiratok. Egy évvel az Ady-verseskötet kiadása után, 1955-ben jelent meg francia nyelven egy kötetben Révai József 1949-ben írt tanulmánya Ady Endréről és két, harmincas években írt értekezése.⁹⁴ Lukács György rehabilitációjáról mindössze egy rövid hír volt olvasható a *France-Hongrie* folyóiratban.⁹⁵

A francia lassan haladók

Bár a klasszikusok túlsúlyban maradtak az 1953-as „fordulat” után is, a nyugat-európai kortárs irodalom palettája mégis új színekkel gazdagodott. Louis Aragon és Paul Eluard műveinek példája mutatja, hogy a magyar katalógusokban már azelőtt is szereplő kommunista szerzők repertoárja számottevően bővült. Ebben része volt a tartalommal szemben támasztott ideológiai elvárások megváltozásának. Noha az Ellenállás továbbra is téma maradt, amint azt Jean-Pierre Chabrol félig önélet-

⁹¹ Janine BOUISSOUNOUSE: *La nuit d'Autun. Le temps des illusions*. Calmann-Lévy, 1977. 247–258.

⁹² *Magyar Nemzet*, 1954. szeptember 8.

⁹³ Janine Bouissounouse meglepődött azon, hogy budapesti látogatása alkalmával a magyar fiatalok Gide, Proust és Sartre után érdeklődtek nála, miközben Prágában Kafkáról is csak suttogva lehetett beszélni. Mindez egyben mutatja, hogy a kiadáspolitika szelektációjával nem sikerült eltüntetni a korábbi kiadások olvasásától a fiatalokat. (Janine BOUISSOUNOUSE: i. m.)

⁹⁴ *Études historiques*. Academia scientiarum Hungarica, Budapest, 1955. (A következő Révai-írások szerepeltek benne: Liberté hongroise, liberté universelle. Endre Ady. Ervin Szabó et sa place dans le mouvement ouvrier hongrois.)

⁹⁵ Dominique DESANTI: Georges Lukács. *Revue France-Hongrie*, 1955. május.

rajzi regényének fordítása tanúsítja (*Az utolsó patron*, 1954), a háborús hősiességet jól láthatóan háttérbe szorította a pacifizmus.⁹⁶ Megjelenhettek Aragon két háború között írott művei az Új Magyar Könyvkiadónál (*Úri negyed*, 1956; *Bázeli harangok*, 1955), valamint Paul Eluard önálló versgyűjteménye, két éven belül mindjárt kettő is: a *Min-dent elmondani* (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954) és a *Vallomás* (Ifjú-sági Könyvkiadó, 1956).

Jean-Paul Sartre magyarországi elszigeteltsége 1955-ben kezdett oldódni. Ebben az évben jelent meg tőle a *Nyekraszov*, melyet rögvest, 1956 januárjában színre vittek a Nemzeti Színházban (magyar címe *A fő-belövendők klubja* volt). A kéziratot a párizsi követségnek a *Les Temps Modernes* folyóirat szerkesztőjétől, Marcel Péju-tól sikerült korán megszereznie, s így még megjelenése előtt kialakult a Külügyminisztériumban az az álláspont, hogy a mű bemutatható, mert fordulatokban gazdag, leleplezi a „burzsoá hazugságyárosokat”, s végül mert „politikailag külön is figyelemre méltó, hogy ezt a darabot Sartre írta, hiszen elég hosszú út van a *Pizskos kezek* és a *Nyekraszov* között”. (Az 1948-ban megjelent kommunistaellenes *Pizskos kezek* rádióra alkalmazott változatát 1951-ben a Szabad Európa Rádió sugározta a népi demokráciák felé.⁹⁷ Magyarul 2006-ban jelent meg.) A követség ezután kezdeményezte a *Les Temps Modernes* és a magyar filozófusok közötti együttműködés kiszélesítését. E tervéhez sokat remélt Lukács György őszre tervezett párizsi útjától,⁹⁸ mert bár a *Nyekraszov* budapesti bemutatójára Sartre-t is meghívták, de az író más irányú elfoglaltságára hivatkozva nem utazott Magyarországra. A forradalom azonban közbeszólt.

A *Nyekraszov* bemutatása⁹⁹ az egyik előkelő budapesti színházban, Vercors *Tropi-komédiájának* megjelenése és Romain Rolland *Az Elvarázsolt lelkek* című regényének újrakiadása együtt igen jól érzékeltetik az enyhülést a magyar kulturális életben, éppúgy, mint az első felszabadulás utáni Georges Sand-kiadás (*Mauprat*, 1955). Talán elmondható, hogy

⁹⁶ A francia szocialista realista irodalom háború utáni kibontakozásáról lásd Giselle SAPIRO: *Formes et structures de l'engagement des écrivains communistes en France de la „drôle de Guerre” à la Guerre froide. Sociétés & Représentations*, 2002. december 15. 155–176.

⁹⁷ MOL KÜM Franciaország, 1945–1964. XIX-J-1-k. 43. d. 27/a, 01870/1951. szeptember 20. 1951. szeptember 11-i követségi jelentés, „Szellemi élet augusztusban”.

⁹⁸ Uo. 28. d. 007674/1955. augusztus 16. Követség 1955. július 30-i jelentése, 405/szt/1955; 0010522/1955. december 10. Sartre Nekraszov darabjának felterjesztése, kapcsolatunk *Les Temps Modernes*-vel.

⁹⁹ Érdemes feleleveníteni Jean-Paul Sartre darabjának budapesti bemutatóját a rendelkezésre álló emlékezések alapján. A darab szokatlan módon emberként mutatta be a kommunistát, s mivel a káromkodás nem volt megszokott színészek szájából, a kommunista újságíróknak címzett „kurva” olyan fokú újdonságnak számított, hogy a dermedt színházi légkörben szinte üdítően hatott.

már 1955 az irodalmi „áttörés” éve volt a francia kapcsolatok szempontjából. (Magyarországon a nyugat-európai és az amerikai irodalom áttörési évének 1956-ot szokás tartani.) Ennek politikai előfeltétele volt a békemozgalom terjedése Franciaországban, ahol az értelmiség színe-javát mozgósította az indokínai háború elleni tiltakozás és a nagyhatalmak genfi konferenciájának sikere. Diplomáciai előfeltétele volt az Európán belüli kelet–nyugati szembenállás oldódása, melyet Kelet-Európában a lengyel és a magyar kormány használt ki leginkább. Már a kultúrpolitikai nyitás jegyében számolt be 1955 decemberében a párizsi követség a haladó irányzat fokozódó érvényesüléséről a francia irodalom frontján. Az általa dicsért „fiatal polgári írónemzedék” (Maurice Druon, Hervé Bazin, Robert Merle, Pierre Boule, Georges Magnane, Pierre Gascar, Simone de Beauvoir, Roger Ikor), amely a közéletben és az alkotásokban a „helyesen felfogott nemzeti érdek” védelmében tett állásfoglalásával hívta fel magára a figyelmet – azaz támogatta a gyarmatosítók elleni küzdelmet, és bírálta a nagypolgári életmódot, ráadásul mindez úgy, hogy eszméinek „művészileg tiszta kifejezést” tudott adni –, valóban megjelenik a magyar irodalmi életben. De csak a kádári konzolidációt követően.

A „forradalmi” irodalom importja biztosította (a klasszikusok mellett) a kontinuitást az előző évekkel: Pierre Courtade (*A fekete folyó*, 1954) és Gabriel Chevallier újrakiadása (*Botrány Clochemerle-ben*, 1954) érdemel említést. Újdonságnak számított a magyar könyvkiadásban Helene Parmelin *Rendkívüli kiadás* című műve 1955-ben.

Előbbiek mellett a követség, említett jelentésében, szorgalmazta addig jószerivel ismeretlen francia kommunista írók magyar nyelvre fordítását. Véleménye szerint az illetők megszabadultak korábbi sematizmusuktól, „tökéletesítik művészi eszközeiket” és „sokoldalúbbak a témaválasztásban”.¹⁰⁰ Közülük a jelentés kiemelte Vailland *325 000 frank* című regényét, mely azon hibája ellenére, hogy a pozitív hősök másodszerplők és a történet francia erkölcsökkel összhangban ábrázolt érzéki oldala „a hazai ízlést sérti”, nem kevésbé tanulságos olvasmány a magyar „ifjúság nyugatbámuló és -majmoló rétege” számára.¹⁰¹ Ugyanakkor, párhuzamosan a baloldali, nem kommunista irodalom engedélyezésével a

¹⁰⁰ MOL KÜM Franciaország, 1945–1965. XIX-j-1-j. 4. d. 5/a. A párizsi követség összefoglaló jelentése az 1955-ös francia kulturális évről.

¹⁰¹ Uo. XIX-J-1-k. 28. d. 0010201. 1955. december 2. 651/szt/1955. Párizsi követség 1955. november 17-i jelentése, Roger Vailland új regénye. (A könyv azonban csak a hatvanas években kerül a könyvespolcokra, helyette Vailland-tól a *Szép maszk* jelent meg 1956-ban az Új Magyar Könyvkiadónál.)

Szikra 1955-ben – talán kompenzációs céllal vagy ismeretlen aktuálpolitikai megfontolásból – megjelentetett két, az FKP kiadója által már 1949–1950-ben kiadott művet, melyek ideológiája a magyar kemény diktatúra szemléletének felelt meg, tekintet nélkül az időközben lezajlott politikai változásokra. Az egyik Garaudy említett könyve az egyházi reakcióról, mely orosz, szlovák és lengyel fordításban szintén már 1951-ben megjelent. A mű, bár külön reflektált Mindszenty és társai „összeesküvésére”, mégsem jelent meg a per évében vagy a rá következőekben Magyarországon. A másik Marcel Willard, a legendás kommunista ügyvéd *Vádol a védelem* című írása, mely bár az 1951-es újrakiadáshoz képest jelentősen átdolgozva látott napvilágot, változatlanul a bíróságok „legális” manipulálásának igazolására szolgált az államkommunizmus szellemében.

Az életrajzok kategóriájában a pártpolitikusok és hősök helyét elkötelezett művészek és a fennálló kapitalista rendszert – humorral – kritizáló szerzők vették át. Megjelent a kommunista Georges Sadoul Chaplinről írt könyvének magyar fordítása (*Chaplin filmjei és kora*, Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 1955) és Yves Montand önéletrajza is az énekes tervbe vett magyarországi turnéjának előkészítéseként: *Csupa napfény a szívem* (*Du soleil plein la tête*. Új Magyar Könyvkiadó, 1956).

Az export

Milyen hatással volt a nemzetközi politika enyhülése és a desztalinizáció a magyar irodalom exportjára? Ha egyedül a Franciaországba irányuló könyvforgalmat nézzük, sikerült-e a magyar államnak orvosolnia az ötvenes évek elején jelentkező problémákat?

A Corvina Könyvkiadót 1955-ben a Prágában és Bukarestben szovjet mintára működő idegen nyelvű kiadók elve szerint alapították meg.¹⁰² Munkát, megélhetést adott számos, a két háború között külföldön élő, majd a Rákosi-rendszerben részben emiatt üldözött, bebörtönzött értelmiséginek. A kiadó munkáját könnyítette, hogy 1954–1955 folyamán több mint háromszorosára emelték az exportkeretet, így működése első évében máris 63 idegen nyelvű kötetet tudott megjelentetni.¹⁰³ Továbbra

is nehéz volt azonban a műveket külföldön elhelyezni. Annak, hogy az 1953-as kiadói reform a magyar líra és az 1945 előtti klasszikus próza terjesztésének kedvezett Franciaországban, elsősorban gazdasági okai voltak, nem annyira a magyar vezetők „ideológiamentesítési” szándéka. Gyomai Imre, a párizsi követség kultúrattaséja, akit 1950 elején a Külügyminisztérium megbízott azzal, mérje fel a franciaországi magyar könyvkiadás eredményeit és távlatait, a magyar próza „rossz kelendőségére” hívta fel megbízója figyelmét. A rendszer kegyeltjeinek tartott Déry Tibor, Örkény István, Nagy Lajos és Aczél Tamás nagy lélegzetvételi prózáinak nagy anyagi ráfordítást igénylő kiadása ott, ahol jószerivel ismeretlenek voltak, nem érte meg egy kiadónak sem.¹⁰⁴

A magyar líra kiadása Franciaországban egyébként nem volt előzmények nélküli: a század első felében több vers- és prózaantológia jelent meg. A háború után nem kommunista kiadók jelentették meg például Ady Endre verseit.¹⁰⁵ Feltételezhető, hogy épp a nem kommunista kiadások kiváltását ítélte szükségesnek az MDP. Ha a Kulturális Kapcsolatok Intézetéhez tartozó Athenaeum Kiadó 1952-ben Arany János, Ady Endre és József Attila verseivel adott ki francia nyelvű antológiát (*Trois grands poètes hongrois: Arany, Ady, József*), ezzel mindenekelőtt az volt a célja, hogy a magyar költői hagyományok ne a szocialistaellenes tábor ékéül szolgáljanak. 1952-ben megjelent Révai József tanulmánya Petőfi Sándorról, előkészítve a terepet a Petőfi-antológia megjelenéséhez, melynek ügyében ugyanebben az évben tárgyalt Budapesten a „haladó” kiadó, Pierre Seghers a magyar illetékesekkel.¹⁰⁶ A rákövetkező évben meg is jelent a könyv *Poèmes révolutionnaires* címen. Szintén Pierre Seghers adta ki 1955-ben a József Attila-versgyűjteményt *Hommage à Attila József des poètes français* címen, Tristan Tzara előszavával. József Attila már 1948-ban önálló francia nyelvű kötetben jelent meg a Cserépfalvi Kiadónál (*Poèmes choisis*). 1953 után tehát lényegi változásként értékelhető a korábbihoz képest Seghers szerepvállalása a magyar líra franciaországi bemutatásában, de azt is fontos megjegyezni, hogy mindez már 1952-től készülõben volt.

Illyés Gyula első verseskötetét is Seghers kiadója jelentette meg 1956

¹⁰⁴ MOL KÜM Franciaország 1945–1964. XIX-J-1-k. 28. d. 01557/1950. február 3. 131/biz/1950. Követség 1950. január 31-i levele a Külügyminisztériumba.

¹⁰⁵ Erzsébet HANUS–Henri TOULOUZE: *Bibliographie de la Hongrie en langue française*. Institut hongrois–Bibliothèque Nationale Széchényi, Paris–Budapest–Szeged. 2002.

¹⁰⁶ FDL Série Europe. Sous-série Hongrie. 56. katon. N° 501 EU. A budapesti francia követ 1952. szeptember 16-i távirata a Külügyminisztériumba.

¹⁰² Ioana POPA: *La politique extérieure de la littérature*. I. m. 472.

¹⁰³ MOL M-KS 276. f. 53/262. ő. e. 1955. december 22. MDP KV Szigorúan bizalmas határozat az állami könyvkiadás és -terjesztés 1956. évi tervéről.

elején. A népi írók ugyanis a háború után valamiért „kimaradtak” a Franciaországba irányuló irodalmi exportból, egyedül Veres Péternek jelent meg önálló kötete Párizsban (*L'Épreuve*, 1951). Ezért a *Revue France-Hongrie*, a központi magyar propagandalap, 1954 tavaszától kezdődően reklámozta őket, hangsúlyozva, hogy a francia közönségnek mielőbb meg kell ismernie alkotásaikat.¹⁰⁷ Illyés Gyula 1955 tavaszán Párizsba utazott Bölöni György, az Írószövetség elnöke kíséretében, hogy személyesen tárgyaljon a fent említett verseskötetek és egy saját versgyűjtemény kiadásáról.¹⁰⁸ Miután Illyés neve – az urbánusoktól eltérően – ismert volt a francia értelmiség előtt, a két háború között több verse megjelent franciául, és 1943-ban a *Puszták népét* kiadta a Gallimard; a kiadás nem ütközött nehézségekbe, sőt a követségnek nem kellett osztoznia a költségekben. Ugyanakkor Móricz Zsigmond példája azt mutatja, hogy nem volt elég az ismertség az újbóli megjelentetéshez. Az író műveit a háború előtt és alatt a (nem kommunista) Stock Kiadó jelentette meg, s újrakiadására alkalmat szolgáltatott (volna) az író halálának 10. évfordulója, melyből Franciaországban is eseményt formáltak a magyar propagandaszervek. A *Revue France-Hongrie*-ban Claude Morgan Móricz Zsigmond életművét a realista, sőt némi túlzással a szocialista irodalom óriásainak tekintett Balzac és Gorkij életművéhez hasonlította, úgy mutatva be azt, mint a világirodalom remekét.¹⁰⁹ Mindezek ellenére sem volt könnyű kiadót találni; nem jelenhetett meg például a *Boldog ember* fordítását hiába kezdték el már 1950-ben s ezért pillanatnyi megoldásként a Genfben 1953-ban kiadott *Árvácskát* helyezték el a CDLP kommunista terjesztővállalat katalógusában.

A magyar könyvek franciaországi terjesztésének problémái

A magyar könyvek franciaországi kiadásának anyagi vonatkozásai annyiban érdemelnek figyelmet, amennyiben visszahatottak a kiadáspolitikára (mint fentebb láttuk Móricz Zsigmond és Ady Endre művei kapcsán). Nemcsak a „haladó” Seghers, hanem a kommunista és a „baráti” kiadók is jelentős részben magyar államköltségen vállaltak műfordításokat. Petőfi Sándor és József Attila versesköteteinek fordítási költségeit a kö-

vetség egymaga állta. A művek még így is viszonylag kis példányszámokban jelentek meg, ami azonban nagyjából megfelelt az irántuk tapasztalt érdeklődésnek. Általánosságban 1500–6000 példányban jelentek meg – újrakiadás természetesen nem jött szóba – 200–300 frankos áron, ám mindössze kétharmad részük került aztán kereskedelmi forgalomba (a kommunista terjesztővállalatok és kereskedések révén), míg a fennmaradó részen rendszerint a frankofón országok magyar intézményei osztoztak. A franciaországi terjesztést az FKP szervezetei oldották meg, miután az önállóságra törő kezdeti magyar ambíciók meghiúsultak.

A párizsi magyar könyvesbolt terve és meghiúsulása

1950-ben tervezték, hogy Párizsban megnyitnak egy magyar könyvesboltot. Ez azon túl, hogy az adott körülmények között irracionális volt, azért különösen érdekes, mert nem elsősorban az emigráció, hanem a francia értelmiségi olvasók felé nyitott volna. Eredetileg nem is könyvesboltot terveztek; a követség sajtóattaséja, Gyomai Imre 1950-ben magyar kiadóvállalat létrehozását indítványozta, ezt azonban a Külügyminisztérium arra hivatkozva, hogy még központi idegen nyelvű folyóirata sincs a magyaroknak, időszerűtlennek ítélte. Majd Gyomai a kommunista represszió hatására disszidált, és az ügy ezzel feledésbe merülhetett volna.¹¹⁰ Csakhogy ezután az IBUSZ javasolta, némileg logikátlanul, az anyagilag nagyobb megterhelést jelentő könyvkereskedés felállítását. Tény, hogy a szocialista táborból abban az időben csak az oroszoknak és a lengyeleknek volt könyvesboltjuk Párizsban, ők pedig hasonlíthatatlanul nagyobb kapcsolatrendszerre és tőkére támaszkodhattak. Ennek ellenére a könyvek odaszállítása még nem jelentett volna problémát (a könyveket 8%-os vám terhelte, s ezt meg lehetett volna fizetni a francia Külügyminisztérium Kulturális Kapcsolatok Igazgatósága által biztosított 300 000 frankból). Ám az a javaslat, hogy magyar személy társuljon be már létező francia könyvesbolt tulajdonába, ami csekélyebb anyagi ráfordítás mellett azt is elkerülhetővé tette volna, hogy kitudódjon a közvetlen magyar érdekltség (elsősorban a francia diplomácia számára), francia partner híján nem valósulhatott meg; egy új cég alapítása pedig a súlyos anyagi feltételek és a – valós, vagy ürügyül szolgáló – konspiratív nehézségek miatt nem jöhetett szóba. Bonyodalmak támadtak

¹⁰⁷ *Revue France-Hongrie*, 1954. május.

¹⁰⁸ *Revue France-Hongrie*, 1955. március–április.

¹⁰⁹ Claude MORGAN: Une grande figure de la littérature mondiale. *Revue France-Hongrie*, 1952. október.

¹¹⁰ MOL KÜM Franciaország, 1945–1964. XIX-J-1-k. 28. d. 01557/1950 február 3. Magyar könyvkiadói vállalat létesítése. Gyomai Imre sajtóattasé 1950. január 31-i jelentése a Külügyminisztériumnak.

már a potenciális francia üzlettárs kiválasztásánál is – akire azért volt szükség, mert csak bejegyzett francia cég foglalkozhatott behozattalal –: az illető jómódú „polgár” elleni politikai kifogások odavezettek, hogy még az őt javasoló, az ügygel kezdettől megbízott személy, a Franciaországi Magyarok Demokratikus Egyesülete volt vezetőjének megbízhatóságára is a gyanú árnyéka vetült.¹¹¹ Ezután magyar lap alapítása sem jött szóba. Annál kevésbé, mert a fontosabb kulturális híreket nyilvánosságra hozhatták a csehszlovák kommunisták által szerkesztett *Parallèle 50*-ben, legalábbis annak 1952-es megszűnéséig.¹¹²

Terjesztés és reklám az FKP kézi vezérlésével

A magyar vonatkozású kiadványokat a CDLP kommunista terjesztővállalat, a hozzá kapcsolódó könyvkereskedések (az 1952-ben alapított Globe könyvesbolt egy időben magyar kirakatot is fenntartott), valamint a magyar szervezetek közül elsősorban a France-Hongrie és a Sajtóiroda terjesztette. Ez a közvetítőhálózat biztos volt, de nem elégséges. Annál kevésbé, mert a magyar irodalom kiadásában (ez idő tájt még) nem érdekelt francia kommunisták a terjesztésre alig szántak figyelmet. Sokat elárul, hogy a kommunista és „haladó” könyvek népszerűsítésére akkoriban szervezett híres párizsi és vidéki „könyvcsatákon” a promóciós könyvek között nem szerepeltek a népi demokráciákból érkezett műfordítások.¹¹³

Rádadásul miután a magyarországi politikai erőviszonyok gyors változása, a Nagy Imre-kormány megalakítása, majd leváltása és a restauráció nem volt előrelátható, nemegyszer az aktuális kommunista pártvonallal ellenkező művek láttak napvilágot francia nyelven. Ezeket

természetesen nem reklámozták. Pedig a kiadás anyagi veszteséget jelentett a Külügyminisztériumnak, amely jelentős összeget fizetett ki, amikor vendégül látta a szerzőket Magyarországon élménygyűjtés címén, magas honoráriumokat folyósított, és kiadatta a műveket magyarul is (jóllehet eredetileg franciáknak készültek).

Két propagandakönyvet egyértelműen túlhaladtak a magyarországi események. Az egyik André Wurmser és Louise Mamiac *Aux meilleurs Français et aux pires, Lettres de Budapest*¹¹⁴ című könyve. Ez a kommunista mozgalomban elterjedt „nyílt levelek”¹¹⁵ füziére, a Rákosi diktatúrát népszerűsíti, mindazonáltal a szerző szavaival élve, „kevésbé egy Magyarországról szóló riport, mintsem inkább reflexiók a szocializmusról”.¹¹⁶ 1954-ben jelent meg, magyar fordítása pedig csak 1955-ben.¹¹⁷ A másik, Louis de Villefosse és Janine de Bouissounouse munkája, éppen ellenkezőleg, Nagy Imre reformkísérlete mellett foglalt állást. A címe: *Printemps sur le Danube*, s már Nagy bukása után jelent meg. Ezért a Külügyminisztérium és az FKP megvonta a Nagy Imre-kormány alatt odaigért támogatást, s a könyv terjesztése gyakorlatilag elakadt. (Az árát is fel kellett srófolni, a 450 frank majdnem duplája volt az átlagos könyvárnak.) Csak azért nem vonták ki a forgalomból, hogy elkerüljék a még nagyobb anyagi és erkölcsi veszteséget, mivel egy ilyen botrány felkelte volna az egyébként szendergő francia értelmiségi körök érdeklődését. A párizsi Magyar Intézet igazgatója, Koltai-Kovács Béla joggal szállt szembe ezzel a döntéssel, és szemére vetette a minisztériumnak: „Egyéni vélemények alapján az első Magyarországról szóló nem kommunista író tollából megjelenő és általunk anyagilag nem támogatott könyv el lett gáncsolva, holott a könyv legalább 95%-os arányban pozitív ké-

¹¹¹ Uo. XIX-J-1-k. 28. d. IBUSZ Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Rt. 1950. május 20-i levele a Külügyminisztériumnak; Párizsi követség 1950. július 8-i levele a Külügyminisztériumnak. 738/biz.-1950.

¹¹² A lap a *Paris-Prague* helyett jött létre 1947-ben megújult koncepcióval. Csehszlovákián kívül tájékoztatást adott a Szovjetunióról, a népi demokráciákról és Kínáról is (hasonlóan az FKP *Démocratie nouvelle* című politikai folyóiratához). Bár a kommunista lapok gyakorlatának megfelelően az érintett országok ennek fejében átvettek bizonyos példányszámot, a vállalkozást öt év után mégis fel kellett számolni a deficit miatt. Szóba került, hogy a *Démocratie nouvelle* átveszi, ám valószínűleg célszerűtlen volt ilyen áron fenntartani, mikor a francia kormány egymás után betiltotta a szocialista országok sajtóorgánumait (a *Szabad Népet* 1951-ben). Fennállása idején a lap nívós munkatársakat gyűjtött, Julien Benda, Edmond Rostand, Yves Farge, Buré, Bayet, Claude Roy személyében; gyakran szocialista országok tudósai, művészei is írtak bele, közöttük Lukács György. Példányszáma 1949-ben 20 000 volt, ennek egy részét a csehszlovák és a lengyel követség Kanadában, Dél-Amerikában és Törökországban terjesztette. (MOL KÜM Franciaország, 1945–1964. XIX-J-1-k. 5. d. III. Politikai Osztály. 1959. július 2-i feljegyzés a francia–magyar kapcsolatokról.)

¹¹³ Marc LAZAR: „Batailles du livre” du parti communiste Français. I. m. 46.

¹¹⁴ André WURMSER–Louise MAMIAc: *Aux meilleurs Français et aux pires. Lettres de Budapest*. (A legjobb és a legrosszabb franciáknak. Levelek Budapestről.) Les Éditeurs français réunis, 1954. A könyv ismert francia közéleti személyiségekhez és anonim, de osztályszempontból reprezentatív egyénekhez, közöttük „ellenséghez” (Georges Clémenceau, Queuille volt radikális miniszterelnök, Durand, „Párizs polgára”) és „baráthoz” (egy textil munkásnő Vaux-en-Velinben, Waldeck Rochet stb.) írott levelek formájában ismerteti a magyar történelmet és a rendszert.

¹¹⁵ A nyílt levél a kommunista kormányok „békepropagandájának” eszköze volt, nem is feltétlenül az elitek körében. Elterjedt volt a szakszervezeti mozgalomban is, a SZOT Népművelési Osztálya Magyarországon időközönként ugyancsak „íratott” levelet a dolgozókkal.

¹¹⁶ André WURMSER: *Fidèlement Vôtre. Soixante ans de vie littéraire et politique*. Paris, Bernard Grasset, 1979. 350.

¹¹⁷ MOL KÜM Franciaország, 1945–1965. XIX-J-1-k. 28. d. 005795/1955. A Külügyminisztérium és a Követség levélváltása 1954–1955-ben. (A Külügyminisztérium 250 000 frankot adott át honoráriumként és 320 000 frank értékben átvett 1500 példányt, s aligha osztotta szét mindet.)

pet ad a magyar népi demokráciáról.”¹¹⁸ Tény, hogy francia nyelven még egyetlen színvonalas könyv sem került forgalomba a szocialista Magyarországról (bizonyos propagandakiadványoktól eltekintve), a többi „népi demokratikus” országgal ellentétben.¹¹⁹ Érdemes szót ejteni az „egyéni véleményekről” is, melyekről Koltai-Kovács Béla levelében olvashatunk. A szerző André Wurmserre utal, pontosabban a közte és Louis Aragon közötti konfliktusra. A két író vitáját az esztétikai és politikai nézeteltéréseken kívül feltehetően személyes antipátia is táplálta.¹²⁰ Aragon 1953-tól mind határozottabban védelmezte és bátorította a pártban kibontakozó „liberális” irányzatot, amellyel azonosulni tudtak a párton kívüli „útítársak” is, mint a Villefosse-Bouissounouse házaspár. (Szóban forgó könyvük tulajdonképpen már előrevetítette, hogy az 1956-os magyar forradalom után szakítanak az FKP-val.)

A magyar vonatkozású kiadványok reklámozásának a kommunista sajtó volt az egyetlen platformja. A sajtó-együttműködés természetesen szorosban kapcsolódott a kiadáshoz, de hely hiányában itt csupán rövid bemutatására szorítkozom. A párizsi követség sajtóattaséja 1950 januárjában a következő jellemzést adta róla: „A párizsi sajtóval való kapcsolataink azt hiszem – és ez nem az én megállapításom, hanem barátainké – a népi demokratikus országok között a legszorosabbak és legproduktívabbak. A vidéki sajtó kérdése kissé komplikáltabb.”¹²¹ A szovjet érdekeket kiszolgáló magyar kormány kelet-európai viszonylatban aktívan támogatta a kommunista sajtót – a francia médiumokban fokozottan érvényesülő amerikai befolyás ellenében. Az ötvenes években viszont fokozatosan elvesztette ezt a kitüntetett pozíciót; erre utal, hogy nem épült ki rendszeres együttműködés a kommunista folyóiratokkal, nem jelent meg egyetlen magyar különszám sem, holott 1948 és 1956 között a *Démocratie nouvelle* egy csehszlovák és egy román különszámot, a *Lettres françaises* pedig egy lengyel és egy kínai különszámot adott ki. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszott, hogy Magyarország nem vonta

magára az elsősorban a belpolitikai eseményekre érzékeny francia értelmiségi és médiakörök figyelmét. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy nem egy esetben a magyar szervek közötti koordináció hiánya miatt nem sikerült egy-egy cikket vagy tanulmányt elhelyezni a francia lapokban.¹²²

Közeledés a nem kommunista kiadókhoz: magyar irodalom a Gallimard fiókjában

Az, hogy magyar műveket a kommunista apparátus közvetítésével adjanak ki és terjesszenek, olyan következménnyel járt, hogy a művek nem kerültek bele a nem kommunista médiumok és olvasóközönség látószögébe. A párizsi követség kapcsolata a Gallimard-dal, a legnagyobb presztízsű francia kiadók egyikével, még 1949-ben megszakadt. Tersánszky-Józsi Jenőnek, illetve Móricz Zsigmondnak a kiadónál akkor épp megjelenés előtt álló műve már nem került a boltokba.¹²³ A Gallimard az „enyhülés” idején is elzárkózott a hivatalos magyar irodalom kiadásától. 1954 márciusában visszautasította a követség által felajánlott klasszikus szerzőket, úgymint Petőfi Sándort, Móricz Zsigmondot, Illyés Gyulát. Ez lett a sorsa Aczél Tamásnak és Lukács Györgynek is; egy évvel később a kiadó fiókjába került *Az Ész trónfosztása* kézírata is, jóllehet ezt a főszerkesztő kérésére küldte ki Párizsba a Külügyminisztérium.¹²⁴ Ilyen előzmények után történt, hogy az a bizonyos főszerkesztő, Dyonis Mascolo részt vett a Magyar Intézetben 1956 nyarán Illyés Gyula tiszteletére rendezett fogadáson. A személyes kapcsolatok „feletti” szinteken, a nemzetközi kapcsolatokban és a francia politikában időközben jelentős változások mentek végbe, s ennek jelei a francia állami könyvkiadás fokozott „balratolódásában” a klasszikus és modern szerzők kiadásában és olcsó áron való terjesztésében is megmutatkoztak. Ez is befolyásolhatta a Gallimard hozzáállását,¹²⁵ akárcsak a Presses universitaires de France (közismert nevén PUF) kiadóvállalatét. Utóbbinál 1955-

¹¹⁸ Uo. Koltai-Kovács Béla 1954. január 7-én kelt levele Kutas Imre követhoz.

¹¹⁹ A szovjet blokkból (NDK-t és Albániát is beleértve) egyedül Magyarországról nem jelent meg könyv az Editions sociales által elindított „Népi demokráciák” sorozatban, 1949 és 1953 között.

¹²⁰ Egyik korábbi összeütközésük szintén magyar ügy kapcsán zajlott le: 1952-ben Aragon nem volt hajlandó kiadni Wurmserék említett propagandakönyvét, a *Lettres de Budapest*, sőt eredetileg Francis Crémieux-t ajánlotta a könyv megírására. (Francis Crémieux egyébként el is jött Magyarországra, két hetet töltött itt anyaggyűjtés céljával, cikket írt a *Népszavába* „A francia dolgozók harcáról”, de könyvet végül nem írt.)

¹²¹ MOL KÜM Franciaország, 1956–1964. XIX-J-1-k. 14. d. Gyomai Imre sajtóattasé jelentése a Külügyminisztériumnak.

¹²² MOL KÜM Franciaország, 1956–1964. XIX-J-1-k. 14. és 15. d. (Francia sajtókapcsolatok.)

¹²³ Uo. 15. d. 01557/1950. február 3. 131/biz/1950. A követség 1950. január 31-i levele a Külügyminisztériumba.

¹²⁴ Uo. 28. d. 188/1/1954. A párizsi követség 1954. március 27-i levele a Külügyminisztériumba a Gallimard kiadó tárgyában; 300/szt/1955. A párizsi követség 1955. május 3-i levele a Külügyminisztériumba.

¹²⁵ Louis Aragon 1955-ben indította el a kiadónál a „Littératures soviétiques” című sorozatot az FKP irodalmi – és áttételesen politikai – desztalinizációjának meggyorsítására.

ben megjelent az első, Magyarország történetét összefoglaló munka (*Histoire de la Hongrie*), Emile Tersen tollából. Az új jelenségre természetesen felfigyeltek a magyar szervek. A követség 1955 végén beszámolt a minisztériumnak többek között arról, hogy „az olcsó könyvsorozatok[ban] a francia, angol, amerikai bestsellerek mellett értékes irodalmi művek is találhatóak: Anatole France, Romain Rolland, Aragon, Gorkij stb. A könyvklubok térhódítása folytatódik.”¹²⁶ A változásnak a magyarországi szakmai körökben is volt visszhangja, és a *Magyar Könyvszemle* első alkalommal szentelt figyelmet a francia kiadáspolitikának.¹²⁷ A „mi lett volna, ha...” történelmietlen kérdés adott esetben tehát úgy hangzik: hogyan fejlődtek volna a kapcsolatok a francia állami könyvkiadókkal, ha Magyarországon nem tör ki forradalom? De talán nem is érdemes választ keresni rá. Az 1955–1956-os évek óvatos közeledési kísérlete a forradalom után megtorpant, s az együttműködés csak az 1960-as évek közepe táján állt helyre. Ekkor viszont Németh László, Örkény István és Füst Milán mellett – akiknek tekintélyét a francia értelmiség szemében emelte, hogy a Rákosi-rendszerben hallgatásra voltak ítélve – Illyés Gyula is megjelent a Gallimard-nál, mégpedig a tíz évvel korábban visszautasított műveivel (*La Vie de Petőfi*, 1962; *Le favori*, 1965, *Ceux des Puszta*, 1969). Aligha kétséges, hogy már korábban sem esztétikai kifogások merültek fel az íróval szemben.

*

Mint láttuk, a nemzetközi enyhülés és a desztalinizáció nyomán jelentős mértékben kibővült a Magyarországra importált francia irodalom volumene, elsősorban a kortárs „haladó” szerzők műveié. Ugyanakkor az export szerényen fejlődött, viszont támaszkodhatott Franciaországban a haladó kiadóvállalatok együttműködésére, elsősorban a Seghersre, s ez elősegítette a magyar vonatkozású művek terjesztését. E változás főként olyan klasszikus szerzőknek kedvezett, akiknek jelenléte Franciaországban már a két háború között is biztosítva volt. A nemzetközi politika változásai ellenére a franciaországi irodalmi kapcsolatok továbbra is a magyar kormánynak a Francia Kommunista Párthoz, illetve egyes értelmiségi vezetőihez fűződő kapcsolataitól függtek. Ez 1953 után is számos

hátránnyal járt, s hozzájárult a magyar irodalom franciaországi „szeregációjához”. Talán e rövid tanulmányban sikerült rámutatni arra, hogy a „sötét” ötvenes évek kiadáspolitikája is lehet izgalmas téma politikatörténeti, társadalomtörténeti és irodalomtörténeti szempontból.

¹²⁶ MOL KÜM Franciaország, 1956–1964. XIX-j-1-j. 4. d. 5/a. A követség összefoglaló jelentése 1955-ről: A kulturális élet terén megfigyelt legfontosabb új jelenségek az 1955-ös évben.

¹²⁷ Állami könyvkiadás Franciaországban. *Magyar Könyvszemle*, 1956. január–március. LXXII. évf. Ötödik folyam. 1. sz.